БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үндезилеттинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1969 ч.
МАЙ
16
ПЯТНИЦА
№ 112 (7958).
Өртээ 2 көп.

СОРУЛГА—ЭЪТ БҮДҮРЕРИН ЭЛБЕКШИДЕРИ

РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПАРТИЯ АКТИВИНИҢ ХУРАЛЫ

Дүүн, май 15-те Кызыл хоорайга республиканың партия активиниң хуралы болуп эрткен. СЭКП Тыва обкомунуң ийиги секретары **В. Н. Филипповтуң** «Эътти бүдүрерин болгаш садып алырын көвүдедир талазы-биле кедээ партия организацияларының сорулгаларының дугайында» илеткелин активтиң хуралынга дыңнап чугаалашкан.

Хуралга санал берген эштер болза: СЭКП Таңды райкомунуң бирги секретары **М. М. Сухачев**, Бии-Хем райкүүскомунуң даргазы **М. К. Дамчай**, Тес-Хем районнуң кедээ ажыл-агый бүдүрүлге эргелелиниң начальниги **М. С. Сарыглар**, «Көк-Тей» совхозтуң директору **А. И. Ломаев**, республиканың улусчу контроль комитединиң даргазы **М. К. Шыырап**, «Мал семиртир» трестиң директору **А. М. Градобоев**, Эрзин районнуң «Чаа орук» колхозунуң даргазы **С. С. Сакты-Сүрүң**, Чөөн-Хемчик районнуң «Октябрь 30 чылы» колхозунда партком секретары **К. Э. Монгуш**, Улуг-Хем районнуң «Улуг-Хая» совхозунуң директору **В. Д. Куркутов**, Каа-Хем районнуң кедээ ажыл-агый бүдүрүлге эргелелиниң начальниги **С. Е. Шин**, СЭКП Өвүр райкомунуң бирги секретары **К. Н. Шулуу**, республиканың кедээ ажыл-агый министриниң оралакчызы **И. М. Сувандии**.

Активтиң хуралы эътти бүдүрерин болгаш садып алырын көвүдедир талазы-биле ап чорудар хемчеглерни айыткан доктаалды хүлээп алган.

ЭЪТ БҮДҮРЕРИН БОЛГАШ САДЫП АЛЫРЫН КӨВҮДЕДИР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ КӨДЭЭНИҢ ПАРТИЯ ОРГАНИЗАЦИЯЛАРЫНЫҢ СОРУЛГАЛАРЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

СЭКП обкомунуң ийиги секретары В. Н. Филипповтуң илеткели

Партияның XXIII съездизиниң болгаш СЭКП ТК-ның Пленумнарының шиитпирлерин амыдыралга чайгылыш чокка боттандырганының түңнелинде беш чылдың планнарын боттандырар талазы-биле ажылчыннар, тараачыннар, совет интеллигенция улуг чедиишкиннерни чедип алган, бистиң партияның баштыңчызы болгаш Совет күрүнениң үндезилекчизи В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл оюн төлептиг уткууру дээш эрес-маадырлыг ажылдап турарлар деп. **В. Н. Филиппов** чугаалаан.

Колхозчулар, совхозтар ажылчыннары болгаш кедээ ажыл-агыйның тускай эртемниглери партияның съездизиниң, СЭКП ТК-ның март (1965 чылдагы), май (1966 чылдагы) Пленумнарының шиитпирлерин удуртулга болдурбушаан, чогаадыкчы инициативазын үндүрүп, күрүнениң өсүшаан турар дузаламчызынга даянып алгаш, мал болгаш чер ажылының продуктуларын бүдүрерин көвүдеткен, колхозтарның, совхозтарның экономиказын быжыглаан. ТК-ның март Пленумунуң соонда эрткен дөрт чыл дургузунда дүжүттүң бедээниниң түңнелинде чуртка тарааны бүдүрери чылда ортумаа-биле 152 миллион тоннага четкен, а 1961—1964 чылдарда 132 миллион тонна турган болгай.

Партияның Төп Комитединиң талазындан аъш-чемниң эң чугула продуктулары-биле чоннуң хандырылгазын улам экижидеринге, колхозтарның болгаш совхозтарның экономиказын быжыглаарынга күрүне талазы-биле улуг ужур-дузалыг болуп турар мал ажылын хөгжүдеринге улуг кичээнгейни салган. Дөрт чыл дургузунда чуртта эъттиң ортумак бүдүрүлгези ооң мурнунда эрткен дөрт чылга деңнээрге 19, сүттүү—24 болгаш дагаа чуургаларынының—14 хуу өскен. Ол продуктуларны күрүнеге садары база көвүдээн.

Бистиң республикада чер болгаш мал ажылының ниити продукциязын бүдүрериниң чылда ортумак хемчээли ол-ла чылдарда 25 хууга көвүдээн, мал ажылының продуктулуу болгаш малдың баш саны көвүдээн. Ол—колхозчуларның, совхозтар ажылчыннарының, тускай эртемниглерниң күш-ажылчы чүткүлдериниң, партия организацияларының идепкейлиг ажыл-чорудулгазының түңнели-дир. Кедээ ажыл-агыйның техниктиг чепсеглелиниң, чер болгаш мал ажылын чорударының культуразының бедээниниң түңнели, үрезин ажылын болгаш малдың уксаажыдылгазын экижиткени, мал ажылының амгы үеги комплекстерин туткулааны, чемишчиделгелерин улам хөйү-биле ажыглап турар апарганы, чер мелиорациязының талазы-биле ажылдың калбарганы база ооң түңнели-дир.

Ооң-биле кады элээн хөй районнарның партия организациялары, совет болгаш ажыл-агый органнары мал ажылын хөгжүдериниң айтырыгларынче кичээнгейни кошкаткан, малдың бүгү чүзүннериниң баш санын көвүдедир, ооң продуктулуун бедидер, эътти болгаш өске-даа продуктуларны бүдүрерин өстүрер, оларның талазы-биле күрүне планнарын күүседир болгаш ажыр күүседир төлээде, партияның болгаш чазактың тургузуп берген аргаларын долу ажыглаар талазы-биле сагыш салбайн турар чүүл бар. Республикада ниитиниң мал ажылы беш чыл планында көрдүнгенинден оожум хөгжүп турар.

Беш чылдың үш чылдарында республикада мыйыстыг бода малдың баш саны ниитизи-биле чүгле 8,2 муңга өскен. Беш чыл планын ёзугаар 1968 чылдың төнчүзүнде ол 122,3 муң баш турар ужурлуг, а бары чүгле 109,5 муң болган. Ол чылдарда чамдык районнарга мыйыстыг бода малдың баш саны көвүдээр хамаанчок, харын кызырылган. Чижээ, Тес-Хем районга 1966 чылдың январьның эгезинде мыйыстыг бода малдың баш саны 6026 турган, а ам чүгле 4750 баш. Өвүр районнуң колхозтарында болгаш совхозунда малдың баш саны кудулаан. Барыын-Хемчик районнуң ажыл-агыйларында ниитиниң малы барык көвүдевейн турар.

Республиканың кедээ ажыл-агыйның бүдүрүлгезинде кол черни ээлеп турар хой ажылында байдал база ындыг. Беш чыл планының деңнелинге 100 муң хой четпейн турар. Үш чыл дургузунда хойларның баш саны республиканың колхозтарында, совхозтарында чүгле 114 муң башка азы 15 хуу көвүдээн. Тес-Хем, Эрзин районнарның ажыл-агыйлары бо талазы-биле онза багай ажылдап турар. Чижээлээрге, Тес-Хем районнуң ажыл-агыйлары үш чыл дургузунда хойларның баш санын 12,5 муңга эвээжеткен.

Хаван ажылын хөгжүдер талазы-биле республикада шыдажыр аргажок четпес байдал туруп келген. 1966 чылда 23 муң ажыг баш хаван турган болза, ам колхозтарның болгаш совхозтарның фермаларында олар чүгле 8413 баш арткан. Барыын-Хемчик болгаш Тожу районнарның ажыл-агыйларында хаван шуут чок болган. Майның 1-ге чедир алырга, Бай-Тайга районда чүгле төрүүр 65 хаван бар болган. Чөөн-Хемчик районда 479 азы беш чыл планында көрдүнген деңнелдиң 23 хуузу арткан. Бии-Хем районнуң ажыл-агыйларынга беш чыл планын ёзугаар 2100 баш хаван турар ужурлуг турган болза, бары чүгле 242 баш.

Кол чер ажылдыг районнар—Каа-Хемде болгаш Таңдыда хаван фермалары мырыңай эвээш арткан. Хөй-хөй ажыл-агыйларга специализастаар дээр чылдагаан-биле, мал чемнери болгаш кажаалары чедишпес дээр черге-биле хаванның баш санын кызырган. «Тиилелге», «Россия», «Сукпак» совхозтарга, «Революцияның чалбыыжы» колхозка база өске-даа чамдык ажыл-агыйларга хаваннарның улуг фермаларын тургузар деп көрдүнгени боттанмайн артып калган. «Саян», «Өөк», «Бүрен», «Межегей», «Элегес», «Кызыл тук», «Улуг-Хая», «Барлык» совхозтарга, дуржулга станциязынга тургулаан эки хаван фермаларын шуут чок кылгылаан. Ооң түңнелинде ажыл-агыйлар мал ажылының дүрген өзер ол хевирин ышкынганнар, ол чорук эът бүдүрерин болгаш малдың өске чүзүннериниң баш санын өстүрерин кудулаткан. 1968 чылда республиканың күрүнеге дужааган эъдиниң ниити деңзизинге хаван эъдиниң үлүү 6,5 хуу чедир кудулаан.

Бар фермаларда хаван ажылын багай чорудуп турар. Хаваннарның баш санын көвүдедир, өстүрер, семирти азыраары ала-чайгаарлаашкынче шилчээн, ооң түңнелинде хаван эъди эвээш алдынып турар. Эрткен чылын Каа-Хем районнуң «Коммунизмче орук» колхозунга кол кыс хавандан-на бүдүн чартык хаван оглу алдынган. «Тиилелге» совхозта, «Революцияның чалбыыжы» колхозта байдал сагывайн турар. «Тес-Хем, база-ла барык ындыг. Хаваннарның хонукта ортумак немелде деңзизи «Барлык» совхозка чүгле 173 грамм, «Тиилелге» совхозка—150, «Өөкке» —13 грамм болган, а план болза 250—300 грамм болгай.

Республиканың хөй ажыл-агыйларында хаван ажылынга черле таарымчалыг байдалдар бар. Олар мал чеми тарааларны четчири-биле арттырып ап турар, ооң аңгыда күрүне курлавырындан холуксаалыг чемнерни республикага эвээш эвести берип турар, кажаалар база багай эвес. Моон ужурунда хөй хаван фермаларын катап тургузары эргежок чугула. Республикага чаа тургустунар хаван фермаларынга хаванның баш санын четчелээриниң айтырыын Кедээ ажыл-агый министерствозу шиитпирлээр ужурлуг.

Районнарда, колхозтарда, совхозтарда партия организациялары хаван ажылының айтырыын, мал ажылының ол дүрген өзүнгүр адырының күсели-биле эът бүдүрерин көвүдедирин шыңгыы контрольга тургузар ужурлуг. Бүгү фермаларга хаваннарны үе-үеде бөлүк-бөлүү-биле оолдадырын организастаар, чаңгыс оолдаткаш, эътке херегләэр хаваннарның санын көвүдедир, оларны семирти чемгерер, малдарның продуктулуун бедидер дээш хайнактаарының аргазын, лагерьге ажаарын болгаш эки чемгерерин калбаа-биле ажыглаар херек.

Партия обкомунуң чоокта чаа болуп эрткен пленумунга республикада эъткир мал ажылының багай хөгжүп турарын айтып турган. Бо чылдың эгезинде эъткир 20 муң инектиг турар деп планнаан турган, а ам бары чүгле 17,2 муң баш болуп турар. Хөй ажыл-агыйларда эъткир малды ажаарының технологиязын сагывайн турар. «Тес-Хем», «Улуг-Хая», «Найырал», «Большевик» совхозтарда бызааларны иелеринден аңгы тудуп ажаап турар, ооң-биле кады инектерни хол-биле саап, сүттү боттарының хереглелдеринге ажыглап турар. Бызааларга немелде чем бээрин, оларны ооң ыңай семирти азыраарын организаставаан.

Кедээ ажыл-агыйның Дуржулга станциязының директору эш Юртаев хаван фермазын узуткап тургаш, эъткир мал ажылын долу технология ёзугаар өстүрерин аазаан турган. Ооң бээр барык ийи чыл эрткен-даа бол, бо талазы-биле чүве кылдынмаан. Мурнакчы дуржулгага үндезилээш, республиканың ажыл-агыйларының удуртукчуларын, тускай эртемниглерин өөредир төлээде, бо херекке ындыг үлегер биске улуг херектиг болуп турар.

Саналганың көргүзүп турарындан алырга, республиканың колхозтарынга болгаш совхозтарынга бо чылдың төнчүзүнге чедир эъткир инектерниң баш санын 20 муң, 1970 чылдың төнчүзүнге чедир—27 муң баш чедирип болур. Бүгү ажыл-агыйларга эъткир малдарны тускай фермалар кылдыр үзер херек. Оларга шын учётту, бызааларны ай санында деңзилеп турарын таарыштырары, семиртилгеде турар малдың хонукта немелде деңзизи 800—900 граммдан эвээш эвес болуруун чедип алыры эргежок чугула.

Хөй ажыл-агыйларда малды көвүдедириниң херээ багай тургустунган дээрзи сөөлгү чылдардагы ажылды сайгарганындан көстүп турар. Инектерниң кызырааары 25-тен 30 хуу чедир көвүдээн. Сөөлгү дөрт чылда 50 муң хире инектер, дуңгуш хунажыннар бызаалаваан. Инектерниң кызыраашкыны хөй болуп турары-биле колхозтар болгаш совхозтар 13 муң тонна ажыг эътти, хөй сүттү чедир албааннар. Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем, Тес-Хем, Тожу районнарда инектерниң кызырааары онза хөй болган—40—43 хуу. Сөөлгү дөрт чылда республиканың ажыл-агыйларынга 16 муң ажыг инек кызыраан, ооң иштинде чүгле Чөөн-Хемчикте—3800 баш.

Хөй ажыл-агыйларда үрелиг бүдүрүкчү бугаларны ниити мал-биле кады тудуп турар, оларны кымга-даа быжыглаваан, эки чемгерерин организаставаан. Тес-Хем, Барыын-Хемчик, Бай-Тайга, Эрзин районнарның хөй ажыл-агыйларында ындыг болуп турар. Бүдүрүкчү бугаларны багай ажаап ажыглаар болзувусса, малдың кызыраар чоруун кажан-даа узуткап шыдавас бис, эки кадык бызаалар-даа албас бис.

Хойларның кызырааары база ам-даа хөй—ооң ниити санының 18—19 хуузу чедип турар. Чүгле сөөлгү чылдарда 300 муң хире төрүүр хойлар хураганнаваан, ол чорук хөй эъди бүдүрериниң, дүк алырының эвээжээринге салдар чедирген. Төрүүр хойларның кызырааары сөөлгү чылдарда Тес-Хем районга барык 25 хуу, а эрткен чылын—32 хуу болган. Каа-Хем, Бии-Хем, Улуг-Хем районнарда хойларның кызырааары база хөй. Дөрт чыл дургузунда республиканың колхозтары, совхозтары ооң хараазында 20 муң тонна ажыг хой эъдин чедир албайн барган.

Бо чылын төрүүр хойлар коданнарында улуг кадарчыларны малды тарып боозадырының техниказынга өөредир херек. Өөредилгени ажыл-агыйларның шуут боттарынга, база тускай курстарга организастаар. Тарып боозадылганы чорударының, малдың кызыраар чоруу-биле демиселдиң айтырыгларының талазы-биле тускай эртемниглерниң билиин улам бедидериниң дугайында Кедээ ажыл-агый министерствозу бодап, ону организастаар ужурлуг.

Партия райкомнарының секретарьлары, райкүүскомнарның даргалары малдың кызыраар чоруун узуткаар талазы-биле ажылды шуут баштаар ужурлуг. Ол сорулга-биле мыйыстыг бода малдың эдержилгезиниң болгаш тарып боозадылгазының графигин чогааткаш, ону канчаар күүседип турарын доктаамал хайгаараар херек. Маңаа хамааржышкан бүгү чүвени блокнотка бижип алыр ужурлуг, мал ажылының айтырыгларынга холбашкан айтырыгларны совхоз директору-биле, колхоз даргазы-биле чугаалажыры харын-на бо талазы-биле планнының күүселдезинден эгелээр ужурлуг. Ынчаарга хойларның тарып боозадылгазының, эдержилгезиниң үезинде бүгү ажылды часкы тарылга ажылдары ышкаш кылдыр организастаан турар херек. Ол ажылды районнуң бүгү активи хайгаараар ужурлуг. Чүгле ынчаар ажылдаар болза, республиканың мал ажылында байдалды эдип ап болур бис.

(Төнчүзү 3-кү арында).

Н. В. ПОДГОРНЫЙ КУДР-ДЕ

ПХЕНЬЯН. СЭТА-ның тускай корреспондентилери М. Яковлев биле Б. Кулаевский оларның дамчытканы:

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Н. В. Подгорный май 14-те Пхеньянда чеде берген. КУДР-ниң Дээди улус хуралының Президиумунуң Даргазы Цой Ен Генниң чалаазын ёзугаар КУДР-ге ол албан ёзузунуң найыралчы аян-чоруун кылыр. КУДР-ниң Дээди улус хуралының Президиумунуң Даргазы Цой Ен Ген, Көрей Улус-Демократтыг Республиканың күрүне болгаш партия ажылдакчылары Ким Гван Хеб, Пак Сен Чер, Ли Дю Ен, Пак Ден Ай, Ли Ен Хо, Министрлер кабинединиң кежигүннери, күрүне болгаш хөй-ниити организацияларының удуртукчулары, ССРЭ-ниң КУДР-де элчини Н. Г. Судариков, дипломаттыг төлээлекчи черлерниң баштыңнары, совет элчин черниң болгаш өске-даа совет албан черлериниң ажылдакчылары хүндүлүг совет аалчыны уткуурубиле аэродромга келген.

Цой Ен Ген биле Н. В. Подгорный байыр чедирген чугаалар солушкан.

Көрей болгаш совет улустарның аразында чаңчыл болган найыралдың харылзаалары тургустунган деп, Цой Ен Ген чугаалаан. Олар социализмниң болгаш коммунизмниң улуг херээниң тиилелгези дээш, империализмге удур демиселге бот-боттарын деткижип, сырый кады ажылдажылганы чорудуп турар.

Бистиң чуртувуска бо аян-чорук социалистиг лагерьниң чөөн талакы чөлеңгиижин быжыы-биле камгалап турар бистиң улузувустуң чоптуг демиселинге сорук киирикчи чүүл болур.

Бистиң чуртувуска Силерниң аян-чорууңар көрей болгаш совет улустарның аразында найыралдың болгаш кады ажылдажылганың пролетаржы интернационализмге үндезилеттинген харылзааларын улам ыңай быжыглаарынга болгаш хөгжүдеринге, а ол ышкаш социалистиг лагерьниң чаңгыс эвии болгаш сырый каттыжышкынының быжыглаарынга дузалаар дээрзинге бүзүрээр бис.

Совет Эвилелиниң болгаш Көрей Улус-Демократтыг Республиканың улустары—шагдан бээр шылгаттынган өңнүктер болгаш эштер болур дээрзин Н. В. Подгорный бодунуң харыы сөзүнге чугаалаан. Бис империализмге удур кады демисежип келген болгаш демисежип-даа турар бис, тайбың күш-ажылда, социалистиг болгаш коммунистиг ниитилелди тургузарында кады бис.

Совет болгаш көрей улустарның аразында, бистиң күрүнелеривистиң аразында акы-дуңмалышкы чоруктуң болгаш кады ажылдажылганың харылзаалары марксизм-ленинизмниң болгаш пролетаржы интернационализмниң тендиш дивес принциптеринге үндезилеттинген.

Чырыткылыг коммунистиг идеалдар дээш, улустар аразынга тайбың болгаш найырал дээш, бистиң улуг херээвистиң тиилелгези дээш демиселге совет болгаш көрей улустарның, бистиң партияларывыстың сорулгалары ниити болгаш чаңгыс аай.

Бөгүн эгелээн аян-чорук, партияның болгаш күрүнениң удуртукчулары-биле ам болур беседалар, ажылчы чоннар-биле ужуражылгашкыннар Совет Эвилелиниң болгаш КУДР-ниң улустарының аразында чаңчыл болган акы-дуңма найыралды улам ыңай быжыглаарынга, Совет Эвилели биле социалистиг Көрейниң аразында акы-дуңма кады ажылдажылганың бүгү талалыг харылзааларын хөгжүдеринге дузалаар дээрзинге идегелин Н. В. Подгорный илергейлээн.

Н. В. Подгорный-биле кады ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының оралакчызы, Казах ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы С. Б. Ниязбеков, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министриниң бирги оралакчызы В. В. Кузнецов, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даштыкы экономиктиг харылзаалар талазы-биле күрүне комитединиң даргазының бирги оралакчызы И. В. Архипов, Приморье крайкүүскомунуң даргазы М. М. Кузнецов келген.

ССРЭ-ниң КУДР-де элчини Н. Г. Судариков албан ёзузунуң найыралчы аян-чоруунга база киржир.

Пхеньянның ажылчы чоннары Н. В. Подгорныйны болгаш ону үдеп чоруур кижилерни байырлалдыг байдалга уткуп алган. Улусчу Көрейниң найысылалының байырлал шинчи киир шимээн кудумчуларынче чечектерни, ССРЭ-ниң болгаш КУДР-ниң сүлделерлиг тукчугаштарны туткан, чайынналчак национал хевин кеткен 200 муң хире чурттакчылары үнген. Олар көрей болгаш совет улустарның аразында акы-дуңма найыралга болгаш сырый каттыжышкынга алдар болдурган йөрээлдерни салып турган.

* * *

ПХЕНЬЯН. (СЭТА). Хүнүң ийиги чартыында Н. В. Подгорный 1950—1953 чылдарда көрей улустуң ада-чурт дайынының үезинде Көрей улус армиязының амы-тынындан чарылган дайынчыларынга тургускан тураскаалга болгаш япон империалистерниң дарлалындан Көрейни хостаар дээш тулчуушкуннарга амы-тынындан чарылган совет дайынчыларга тудуп тургускан тураскаалга чечектер салган.

Ол-ла хүн кежээ Цой Ен Ген Н. В. Подгорныйга алдар болдурган хүлээп алыышкынны тургускан. Хүлээп алыышкынга Ким Ир Сен, КУДР-ниң өске-даа күрүне болгаш партия, хөй-ниити ажылдакчылары, а ол ышкаш Пхеньянда дипломаттыг төлээлекчи черлериниң баштыңнары, КУДР-де совет элчин черниң болгаш өске-даа совет албан черлериниң ажылдакчылары олурушкан.

Хүлээп алыышкынга Цой Ен Ген биле Н. В. Подгорный чугаалар солушкан.

Маадырлыг Совет Армияның көрей улусту япон империализмниң колониалдыг тергиидээшкининден канчаар хостааны, АКШ-тың агрессорлары-империалистеринге удур ада-чурттуң хосталгалыг дайынының үезинде, а ол ышкаш дайын сөөлүндеги катап тургузуушкуннуң болгаш тудуушкуннуң үезинде совет улус материал талазы-биле идепкейлиг дузаламчыны болгаш мораль талазы-биле деткимчени биске канчаар көргүскенин кажан-даа утпайн чоруур бис, ол дээш өөрүп четтиргенивисти илергейлеп турар бис деп, Цой Ен Ген чугаалаан.

Көрей улус акы-дуңма совет улус-биле найыралды үнелеп турар.

Көрей улус чедиишкиннери-биле холбаштыр совет улуска изиг байырын чедирип, Совет Эвилелиниң улам ыңай хөгжүлдезин болгаш чечектелиишкинин чүректиң бүгү ханызындан күзеп турар бис деп, Цой Ен Ген чугаалаан.

КУДР-ге Н. В. Подгорныйның аян-чоруу көрей болгаш совет улустарның аразында чаңчыл болган найыралдың болгаш кады ажылдажылганың харылзааларын улам ыңай хөгжүдеринге база быжыглаарынга, социалистиг лагерьниң чаңгыс эвии болгаш сырый каттыжышкынының быжыглаарынга дузалаар деп, Цой Ен Ген чугаалаан.

Харыы чугаазынга Н. В. Подгорныйның медеглээни болза, СЭКП ТК, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш Совет чазак ССРЭ биле КУДР-ниң аразында кады ажылдажылганың болгаш харылзааларының улам ыңай хөгжүп турарын күзел ханышкыны-биле демдеглеп турар.

Бистиң харылзааларывыстың ындыг хөгжүлдези черле дүрүм ёзугаар болур чүүлдүр: совет болгаш көрей улустарга, Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязынга болгаш Көрейниң Күш-ажылчы партиязынга орук айтыкчы ниити тук—марксизм-ленинизм, ниити эчис сорулга—социализмниң болгаш коммунизмниң тургузары, ниити дайзын—империализм болуп турар болгай.

Көрейниң болгаш Совет Эвилелиниң девискээрлеринден шуут чоок черлерге америк шериг корабльдериннен болгаш самолёттарындан чорудуп турары хоралакчы разведка ажылдың сөөлгү үеде күштелгенинче Н. В. Подгорный кичээнгейни салган. Америк шпион самолёттарның Ыраккы Чөөн чүкче ужудуушкуннары тайбыңның болгаш улустарның айыыл чок чоруунуң херээнге айыылдыг уржуктарлыг болуп турар.

Империализмниң чимээниишкиннеринге эң ажыктыг харыы болза, коллективтиг ойтур шавыышкын, демократияның болгаш тайбыңның бүгү күштериниң сырый каттышкан хөделиишкиннери болур дээрзинге чигзиниг чок деп, Н. В. Подгорный чугаалаан. Чогум-на харын ол чугула сорулганы чедип алыр дээш Совет Эвилели, социализмниң акы-дуңма чурттары идепкейлиг демисежип турар.

Көрейниң Күш-ажылчы партиязын долгандыр сырый каттышкан көрей улус бүдүрүлгениң бүгү адырларынга чаа-чаа тиилелгелерни чедип ап, бодунуң чаартынган төрээн чуртун улам каас чаагай болдурар дээрзинге бүзүрээр бис деп, Н. В. Подгорный медеглээн.

* * *

ПХЕНЬЯН. (СЭТА). Бөгүн СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң кежигүнү, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Н. В. Подгорный Көрейниң Күш-ажылчы партиязының ТК-ның Чиңгиве секретары, КУДР-ниң Министрлер кабинединиң Даргазы Ким Ир Сенге барып чораан.

Ийи талага сонуургалдыг айтырыглар талазы-биле найыралчы беседа эштер Н. В. Подгорный биле Ким Ир Сенниң аразынга болган.

Малчыннарның маадыр ижи

«Торгалыг» совхозтуң Ак-Чыраа салбырының хойжулары Совет Тываның 25 чылынга төлептиг ужуражыр дээш күжениишкинниг ажылдап, ниитиниң малын кыштаа хүр ажырган.

Ирбиттей бригадазында ниитизи-биле 3397 хой төрээн, ооң 3359 хураган алдынган. Хойжу Э. Шактар-оол 311 хойдан 326 хураганны, М. Сюрюп-оол 340 хойдан 349 хураганны камгалап алган. Бо бригаданың хойжулары төрүүр 100 хойга онаалтыр 85 хураганны, хой бүрүзүнден 2,4 кг дүктү кыргып алыр, 170 тонна сигенни белеткээр, 2 кыштагны, чуртталганың 2 бажыңын кылып, ажыглалга киирер хүлээлгени алган.

Хоолуда ошку бригадазы төрээн 2617 өшкүден 2538 анайны алган. Кадарчылар Н. Натпит-оол 227 өшкүден 305, О. Тумат 304 өшкүден 318, К. Доржу 289 өшкүден 295 анайны алган.

Сакманщиктер Д. Долума — 160, С. Серенмаа— 150, К. Бадыргы — 110, комсомолчу сакманщиктер Д. Чамзы—140, К. Бадар-оол 150, Б. Осур-оол — 110 хураганны доруктуруп, малчыннарның идегелдиг дузалакчылары болуп турар.

Н. ТАМДЫН,
Т. САНДАН.

Комсомолчу Иргит Дүүн-оол «Тээли» совхозтуң Ээр-Хавак фермазынга кээп ажылдаа-ла чүгле чыл четкен. Ынчалза-даа ол анаяк оолдуң күш-ажылга кызымаа дораан көстү берген. Дүүн-оол эрткен чылдың октябрь-ноябрь айларында төрүттүнген бызааларны ажаап азыраары-биле хүлээп алган турган. Оларны ам деңзилээрге, кайызы-даа 200-250 кг чедип турар болган. Ооң ажаалдазында 40 молдурга бар. Молдургаларның хонукта ортумак немелде деңзизи 700 грамм болурун Дүүн-оол чедип алган.

ЧУРУКТА: Иргит Дүүн-оол.

К. ЧООДУ.

Авторнуң фотозу.

Өвүр районнуң «Торгалыг» совхозунуң Чозада хойжу бригадазының хойжузу С. Д. Санчат-оол бешки чылдың дөрткү чылының чазында күш-ажылчы чедиишкиннерлиг болуп, бо часты эки эрттирип турар. Ооң коданында турар 358 хой шупту оолдапкан, хураганнары чаңгыс-даа хорамча чокка камгалап алдынган. Ынчангаш ол малдың чаш төлүн камгалап алыр талазы-биле бодунга алган социалистиг хүлээлгезин чедиишкинниг күүсеткен. Бир хойдан-на 2 кг 400 грамм дүк кыргып алыр хүлээлгезиниң күүсеттинеринге база-ла быжыг бүзүрелдиг.

Малдың баш санын өстүрүп, ооң продуктулуг чоруун бедидеринге чыл бүрүде-ле эки чедиишкиннерлиг болуп турарын база 50 харлааның таварлаштыр Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле хоочун малчын бо чазын шаңнаткан.

ЧУРУКТА: С. Д. САНЧАТ-ООЛ.

Т. КЫЗЫЛ-ООЛДУҢ фотозу.

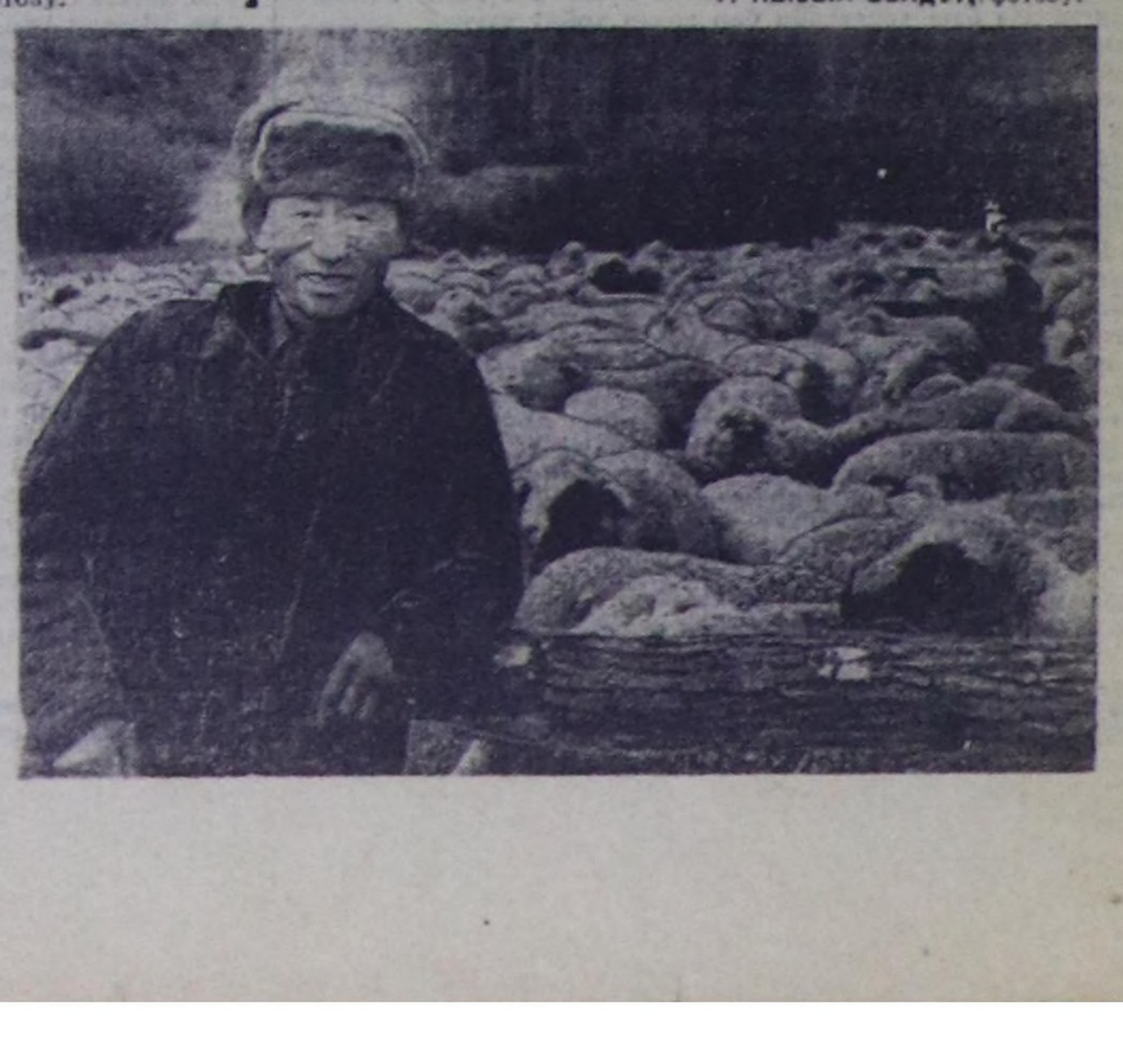

Тараа культураларының чажылдазын дооскан

БЕШ ЧЫЛДЫҢ дөрткү чылында бедик дүжүт дээш демиселге Таңды районнуң «Революцияның чалбыыжы» кедээ ажыл-агый артелиниң тараажылары улуг тиилелгени чедип алган. Олар эрте тарыыр тараа культураларының чаштырылгазын 6 ажыл хүнүнде доозуп, 10 муң гектар черге тараан.

Тарылга чоруп турганының хүннеринде шылгараан маадырларның аттары илерээн. Тракторист Вадим Агапов, сеялщиктер Сергей Пахоруков болгаш Пётр Огнёв олар үрезинни хүнде 31 гектарга чаштырар тургаш, 73 гектарга чаштырып турган. База-ла ол хире нормалыг тургаш, Дмитрий Собакин болгаш ооң сеялщиктери Валерий Баник биле Борис Клетков олар 56—56 гектарны чаштырган. Спиридон Кудрявцевтиң агрегады ээлчег нормазын ийи чартык, ынчаарга Владимир Фукаловтуң агрегады барык ийи катап ажыр күүседип турган.

* * *

КАА-ХЕМ районнуң «Тиилелге» колхозунуң тараажылары В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр чүс чыл болурунга төлептиг ужуражыр дээш чарышка киришкеш, эрте тарыыр тараа культураларының чаштырылгазын 10 ажыл хүнүнде доозар хүлээлгени алгаш, ол хүлээлгезин бир хонук эрте күүседип, ук чажылданы май 13-те доосакн.

Игнат Болчуговтуң баштааны 5 агрегаттыг звенозу чарышка тиилээн. Сөөлгү 5 хонукта бо звенонуң механизаторлары 1632 гектар черге тараа культураларын чаштырган. Тракторист Сырат-оол Кенден, ооң эжи Павел Болтовский олар 5 хонукта 150 гектар шөлге үрезин чаштырар тургаш, 405 гектар черге чаштырган.

Алексей Санаровтуң звенозу 5 хонуктуң планын барык ийи катап ажырып, бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаан. Бо звенонуң удуртукчузу Алексей Санаров 125 гектарга үрезин чаштырар тургаш, 349 гектарга чаштырып, колхозта эң бедик көргүзүгнү чедип алган.

Колхозтуң чолаачылары Иван Артёмов, Паздерин Аракчаа, Тимур Иванов, Николай Морозов болгаш Аркадий Арапов чаштырар агрегаттарны үрезин-биле үзүктел чок хандырып турган. Валентина Болдырева, Полина Елохова, Василий Бурнышев шаңга тараа чүдүрер ажылга кончуг эки ажылдааннар.

Ам механизаторлар мал чеми культураларны чажып кирипкен.

БОТ-ҮНЕ ЧУГУЛА КӨРГҮЗҮГ

Үлетпүр бүдүрүлгелерин планнаашкынның болгаш экономиктиг идиг беришкиниң чаа системазынче шилчидер дугайында Коммунистиг партияның, Совет чазактың ап чорутказ хемчеглери чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүн шапкын хөгжүдеринче улуг рольду ойнаан. Тываның аъш-чем үлетпүрүнүң бүдүрүлгелери чаа реформа ёзугаар 1968 чылдың июль бирден эгелеп ажылдап кирипкен. Ооң мурнунда үе-биле деңнээрге чаа системаже шилчээн соонда аъш-чем үлетпүрүнүң бүдүрүлгелериниң ажылында чамдык эки чүүлдер чедип алдынган. Бараан саарылгазының нийти хемчээли 102,8 хуу өскен болгаш 1967 чылдың ол үезинге бодаарга 304 муң рубльдиң бараанын хөйнү саарган.

Кол фондунуң бир рублинге онаажтыр бараан бүдүрери бир хуу өскен, продукцияның бот-үнези 17 муң рубль чиигээн. 1968 чылдың ийиги чартыында 51 муң рубльди материалдыг шаңнал фондузунга киирген.

Эргелелдиң бүдүрүлгелери чыл дургузунда 245 муң рубльдиң орулгазын алган болгаш 12 муң рубльди тус-тус ажылчыннарны, инженер-техниктиг ажылдакчыларны шаңнап, мактаарынга ажыглаан.

Чаа реформаның кол негелдези—эвээш чарыгдалдарны үндүрүп тургаш, эки шынарлыг хөй продукцияны бүдүрери болгай. А чарыгдалдарны эвээжедири бот-үнени доктаамал чиигедир. Аъш-чем үлетпүрүнүң бүдүрүлгелеринде бот-үне айтырыының кандыг байдалдыг турарын анализтээриниң мурнунда чаа реформаның бот-үне дугайында кандыг негелдени салганын каш сөс-биле чугаалап болур. Эрги чурумнуң үезинде улуг-даа, бичии-даа бүдүрүлгеге бот-үнениң чиигелдезин, өске кол көргүзүглер-биле бир дөмей, үстүкү органнардан планнап турган. Ынчангаш ол директивтиг көргүзүг турган. А чаа реформаның негелдезин ёзугаар бо көргүзүгнү үстүнден планнавас, а бүдүрүлге боду планнаар кылдыр доктааткан. Чүл дээрге, бот-үне бүдүрүлге бүрүзүнүң орулгалыг азы карылгалыг ажылдап турарын тодарадыр көргүзүг болгай. Ындыг болганда карылга чүүден болуп турарыл азы ажылдың кайы үе-чадазында хөй чарыгдалдар үнүп турарыл деп айтырыг үстүнден планнап орар органнарга бодаарга тус бүдүрүлгениң удуртулгазынга, инженер-техниктиг ажылдакчыларынга билдингир. Бот-үнени кайы операцияга, кандыг продукцияга база кайы хире чиигедирил деп айтырыгны олар шиитпирлээрге ажыктыг болуру билдингир. Ынчангаш чаа системаның бот-үнени бүдүрүлге боду планназын дээн негелдези чөптүг. Бүдүрүлге черлериниң ажылын, ооң иштинде бот-үне чиигелдезин, үстүкү органнар орулга планының күүселдезинден контрольдаар ужурлуг. Үстүнден планнаттынган орулга планында бүдүрүлгениң техника-экономиктиг болгаш саң-хөө ажылы бүрүнү-биле хаара туттунган.

Продукцияның бот-үнезин чиигедириниң аргалары хөй. Хамыктың мурнунда күш-ажылды эртемге үндезилей организастап, чаа техниканы бүдүрүлгеге шиңгээдип тургаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидери болур. Эргелелдиң бүдүрүлгелери 1968 чылда күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң планын 99,2 хуу күүсеткен. Чадааның болгаш Ак-Довурактың хлеб заводтары күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң деңнелин ооң мурнунда чылда турганындан кудулатканын четпес деп демдеглээр херек.

Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер планның күүсеттинмейн турарының база бир чылдагааны болза хлеб заводтары болгаш өске-даа бүдүрүлгелер дузалаар ажылдарга штаттан хөй ажылчыннарны тудуп турарында болур. Чижээлээрге, Кызылдың хлеб заводу бо чылдың эрткен айларында планда көрдүнгенинден артыкка 17 ажылчынны тудуп турган. Ол чорук бир кижиге онаажтыр продукция бүдүрериниң хемчээлин эвээжедир, хөй артык чарыгдал үндүрер. Ону болдурбас төлээде кижилерниң күш-ажылын, бүдүрүлге чорудулгазын механизастаар херек.

Бот-үнени чиигедириниң өске аргазы болза материалдарны, чиг-этти, электроэнергияны, одаар чүүлдерни камныг ажыглаары болур. Аъш-чем бүдүрүлгелери бо талазы-биле хөй чүүлдерни кылып болур. Бүдүрүлгелерниң удуртукчулары, инженерлер, экономистер чиг-эт чарыгдалынга отчёт, учётту күштелдирип, камналга айтырыы продукцияның шынарын кудулатпазын дээш шыңгыы контрольду тургузар ужурлуг.

Чиг-этти камнавас, материалдар чарыгдалын, артыышкынын хүн бүрүнүң контролюнга албас чорук чамдык бүдүрүлгелерде бар. Кызылдың пиво заводун чижекке ап көрээли. Эрткен чылын нормадан ажыр 140 муң хире шил саваны бузулган дээш үндүр бижээниниң түңнелинде 13 муң рубль карылга үнген. Ол ышкаш кылган продукцияны савалап тургаш чидириг болдурганындан 7 муң рубльдиң карылгазы болган. Бир эвес бо заводтуң дирекциязы (эш Григорьев), ында партия организациязы (эш Деминкова) үстүнде айыттынган чидириглерни болдурбас дээш тодаргай хемчеглерни алган болза, продукцияның бот-үнези амдызындан чиик болур турган.

Бо хевирлиг чижектерни Чадааның болгаш Ак-Довурактың хлеб заводтарындан көргүзүп болур. Далган болгаш өске-даа чиг-этти багай кадагалап, шыгжап турарындан олар үрелип баксыраар, ону үндүр бижиир чорук бо черлерде ам-даа үргүлчүлевишаан. Бо ийи завод чүгле шоодайлар читкенинден 5 муң рубльди, Кызылдың заводунга 8 муң рубльди төлээн.

Бот-үнени чиигедиринге бүдүрүлгени эргелеп башкарар аппаратты кызырары, техниктиг дептшилгени, бүдүрүлгениң культуразын шиңгээдири дээш оон-даа өске хемчеглер биче эвес рольду ойнаар. Аңаа доктаавайн, бүдүрүп турар продукцияның шынарының дугайын чугаалажып көрээлиңер. Эки шынарлыг кылдыр кылдынган продукция дүрген саарлыр болгаш хереглекчилерниң, ылаңгыя калбак хереглелдиң бараанналарынга чоннуң негелдезин бүрүн хандырар болганда бүдүрүлгениң деӊ-дески ажылдаарынга улуг рольду ойнаар. А шынары багай продукция дедир эгиттинер, үндүр бижиттинер болгаш бот-үнени аартадыр бээр.

Эргелелдиң бүдүрүлгелери эрткен чылын 8 янзы чаа продукцияны кылып шиңгээткен. Ол продуктуларга чоннуң негелдези улуг апарган. Ылаңгыя ярослав булочка, горчицалыг хлеб, өрүп каан булочка, шоколадтыг пряник, «Алдын ранет» деп ээиртпес суксун чоннуң макталын чаалап алган. Бо продуктуларны чогаадып, бүдүрүлгеге шиңгээдип алырынга эштер Васильева, Максимова, Голышева, Ускова, Хертек, Пашковская болгаш оон-даа өскелер улуг рольду ойнаан.

Ындыг болза-даа аъш-чем үлетпүрүнүң бүдүрүлгелериниң кылып турар продуктуларының шынары ам-даа чогуур негелдеге четпес. Бүдүрүлгениң технологиязын сагывас чоруктар бар. Ооң түңнелинде хөй продуктулар үрей кылдынар, үндүр бижиттинер, ооң уламындан бот-үне аартап турар. Чүгле эрткен чылдың дургузунда 29 тонна хлеб-булочка кылыгларын шынары багай дээш брактаан, ол болза бүдүрүп турар нийти продукцияның 0,2 хуузу болган. Байдал мындыг турда бот-үне чиигелдезиниң дугайын чугаалаары берге.

Продукцияның шынарын бедидер төлээде, ажылчыннарның тускай өөредилгезин организастаар херек. Сургаалдар, дуржулга солчуушкуну бүдүрүлге чорудулгазының технологиязын өөрениири дээш өске-даа айтырыглар ажылчыннарның тускай мергежилин бедидер. Продукцияның шынарынга хамаарыштыр хуралдарны бүдүрүлге участоктарынга чеди хонуктап азы он хонуктап чорудары чугула.

Продукцияның бот-үнезин чиигедир, шынарын экижидер дээш коллектив бүрүзүнге кижизидилге-массалыг ажылды калбартпышаан, кижи бүрүзүнүң чогаадыкчы инициативазын, энергиязын бо айтырыгларны шиитпирлээринге мобилизастаар херек.

А. РОДЧЕНКО,
СЭКП обкомунун инструктору.

Сарлык—ажыктыг мал

Сарлык кандыг-даа үеде кажаа, азырал хереглевес, чиик карылгалыг продукция бээр мал дээрзин билир болгай бис. Ол улуг харлыг, хат шуурганның кайы хире-даа берге кыжын белен чудавас, харын-даа улам-на тайгаларже одарлаарынга ынак.

Ылаңгыя час шимчээн кирип, тайгаларның даш карты эрип эгелээрге-ле, ол семирип эгелей бээр. Кандыг-даа малдың кыш ашкан, эң арган турар үези апрель-май айларда сарлык күскүзү дег, семирип бээр. Чижээ, сарлыктың бугалары 700—800 кг дириг деңзилиг кылдыр өзе бергенде, ол кыжын эң бедик тайгаларга, бодунуң өөрүнден чарлып алгаш, аңгы кыштаар, а оларны бир эвес апрель-май айда өлүрер болза, ортумактан өрү күштүг болур. Төрүүр сарлыктар аал кодалы, кажаа-хораа, мал чеми хереглевес, хостуг одарга чораан черинге-ле төрүүр. Кыштың кандыг-даа соогунда, улуг хар кырынга-даа сарлык төрүүрге, ооң оглу өлүр байтыгай, харын эрес, силиг болур.

Бир эвес ону кажаалап, азы чылыг черге азыраар болза, ол чудаңгы болур болгаш харын-даа янзы-бүрү чылдагааннар-биле өлүп болур. Моон тодаргай херечизинге Бай-Тайга районнуң «Кара-Хөл» колхозунда төрүүр сарлык кадарчызы Иргит Сагдының дуржулгазын ап болур. Иргит Сагды сарлык малды малдап эгелээш, чеди чылдың нүүрү болуп турар. Баштайгы үеде аңаа сарлыкты канчаар оолдадыры эки билдинмес турган. Ооң уламындан төрүүр 100 сарлыкка онаажтыр 62—65 бызааны камгалап ап турган. Ажыл-ишчи кижи болганда, Иргит Сагды чер-ле канчалза, төрээн сарлыктың оглун 100 хуу камгалап ап болурул деп янзы-бүрү аргаларны хереглеп эгелээн. Чылыг кажаага төрүдүп, сарлык оолдарын чылыг черге тургузуп, тургузу азыралга азырап турган. Ындыг-ла эки түңнел чедип албаан. Соолгу чылдарда сарлыкты одарладып чораан черинге оолдадырын шенеп көрген. Ынчан-төрээн сарлыктың оглу черле өлбес болган. Ам «Кара-Хөл» колхозтуң төрүүр сарлыы улгаттыр каткан 2 коданда туруп турар. Ооң кадарчылары ол практиканы ажыглааның түңнелинде, эрткен 1968 чылда Иргит Сагды 100 инектен 94, Хертек Өпей 89 бызааны камгалап алган. Сарлыктың эдержилгези чаңгыс ай иштинде кол доостур, ынчангаш төрүүрде база ындыг. Бир хүн 10 ажыг-даа сарлык төрүптер.

Ам сарлыктың түлүк оолдаашкынының үези. Колхозтуң 2 аңгы коданындан кашпа хонуктарның иштинде 70 хире сарлык оолдаан, оларның бызаалары шупту меңди доругуп, иелери-биле кады Маныгының, Арыг-Хемниң ийлеринде дешкилежип турарлар. Сарлыктың, кышкы хат-шуурганга шыдамык чоруу, ооң семдер, хылган дүктериниң доорзунда соок оттүрбес сырый чөөктер барында.

Сарлыктың сүдүнүң үскүрү аңаа инектиинге бодаарга, бир катап хөй. Ол ышкаш, сарлык чазын оолдаар үезинде кужу семис болур болганда, ооң төрүттүнген оглу шыырак, организмнери чедишкен, кадык болур, белен өлбес. Сарлык колдуунда кызыравас, оларның эдержилгезин сезон хевирлиг, чүгле бүдүн чартык ай иштинде үргүлчүлээр. Ынчангаш сарлыктан бызааны 100 хуу камгалап ап болуруның аргазы долузу-биле бар дээрзин практика көргүзүп турар.

Эрткен кыжын Кара-Хөлге улуг хар чагганындан, хар дошталганындан мал хорамчалыг болган. А 600 хире сарлыктан чаңгыс-даа баш хоравааан, кыштан хүр ашкан. Колхоз сарлыкты 1968 чылда сагбайн бызаазын сула салыпкан. Сула салган сарлык бызаазы күзүн үзүп турда, 120—130 кг дириг деңзилиг болуп турар. Бо дээрге, мурнундагызынга бодаарга, бир бызаа 2 бызааның орнун дуглап турарын, бот-үнениң бир катап чиигээнин көргүзүп турар-дыр. Ооң түңнелинде, 1968 чылда сарлык бызаазының бир центнер эъдиниң бот-үнези 7 рубль 35 копеек болган.

1969 чылдан эгелеп колхоз эң чиик өртектиг эътти, азы 1967 чылга деңнээрге, 100 хуу арыг орулганы алырын планнаан. «Кара-Хөл» колхозтуң девискээринге аңаа кончуг таарымчалыг.

Х. ШЫРАП,
«Кара-Хөл» колхозтуң кол экономизи.

Улуг-Хемниң сугжулары эжиндиришкин сезонун май 13-те эгелээн. Ол хүн сал сөөртүр тос буксир Ырбанче чорупкан. Удавас олар республиканың тудугларынга баштайгы салдарны сөөртүп эккээр.

Эмир чылын келген пассажирлер сөөртүр «Заря» теплоход база-ла маршрутче үнүпкен. Ол Каа-Хемни өрү чоктааш, Сизим суурга чедер. Неделяның чамдык хүннеринде Ээрбек — Кызыл аразынга улус сөөртүр. А суббота, воскресенье хүннеринде селгүүстээн кижилерни сөөртүр.

ЧУРУКТА: Кызылдың пароход өртээли.

Е. ЧУРКИННИҢ фотозу.

Шынның почтазындан

Көдээ тудугжулар

Тыва республиканың көдээ тудугжулары В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнге чедиишкиннерлиг ужуражырының социалистиг чарыжын калбарткан. «Тыва көдээ-тудуг» эргелелиниң тудугжулары нийтизи-биле тудуг кылырының планын 100,3 хуу күүсеткен. Нийти чурттталга шөлүнүң тудуун ажыглалга киирерин 122 хуу боттандырган. Бо чылдың эгезинден бээр 4883 дөрбелчин метр тудуг шөлү ажыглалда кирген.

Чөөн-Хемчик районда көжүп чоруп, тудуглар кылыр колоннаның коллективи чылдың эгезинде тудуг кылырының планын күүсетпээн-даа болза, апрель айда хожудаашкындан уштунуп, салган сорулгазын күүседип эгелээн. Чадаана хоорайга 640 олуттуг ортумак школаның тудуун болгаш партияның Өвүр райкомунуң бажыңын тударын уламчылаары дээш, өске-даа ажылдарны калбартыры көрдүнген. Барыын-Хемчик районда тудуглар кылып турар колоннаның ажылчыннары 320 олуттуг ортумак школаның база Бай-Тайгада уруглар садын чогуур хуусаазында доозар ужурлуг. № 62 тудуг колонназының ишчилери Эрзинде болгаш Самагалдайда тудугларны дүрген ажыглалга киирериңче улуг кичээнгей салып турар.

Көдээниң тудугжулары чайгы үеде көдээ ажыл-агыйы объектилериниң тудугларын, колхоз, совхозтарда мал кажааларын, оон аңгыда чаа школаларны, уруглар садтарын тудуп ажыглалга киирери негеттинип турар. Чылыг үеде янзы-бүрү хевирниң тудуг материалдарын белеткеп, ону тудуг шөлдеринче чедирип алырын көжүп чоруур тудугжу коллективтер утпас ужурлуг.

М. ПОПОВА.

◆

Түңнел багай эвес

Каа-Хем районда «Бурунгаар» совхозтуң малчыннары В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл болур оюн төлептиг белек-биле уткуур дээш, социалистиг чарышты калбартпышаан, боттарынга алган хүлээлгелерин чедиишкинниг күүседип турарлар.

Берге кышты ажып эрткен. Чаңгыс баш-даа оскунмас дээш, хойжулар уйгу-дыжын бодавайн, кызымак ажылдааннар. Оларның чымыштыг ажылы халас барбаан.

Совхозка кыштың түңнелин бо хүннерде үндүрүп көрген. Малчыннарның чедиишкиннери шынап-ла өөрүнчүг болган. Төрүүр 100 хойга онаажтыр чүгле 100 хураганны эвес, харын-даа оон хөйнү бүрүн камгалап ап, доруктуруп турар. Ол дугайын моон адаанда сан-чурагайлар тодаргай херечилеп турар. Хойжу Сувандии Сергей 280 хойдан 323, Аян-оол Дамбыл — 345 хойдан 355, Б. Арлышпан — 400 хойдан 410 хураганны, Ч. Аая — 270 өшкүден 300 анайны меңди доруктуруп турар. Хойнуң оолдаашкыны кодаңнарда ам-даа үргүлчүлеп турар.

А. БӨЛГҮМ-ООЛ.

Ленинчи черге чораан

Чоокта чаа Тыва респотребсоюзтуң ажылдакчылары солун аянчорукту кылган. Улуг баштыңчы В. И. Ленинниң Сибирь шөлүлгезиниң үезинде турганы Шушенское сууржe олар «Икарус» автобус-биле үнүпкеннер.

Ильичиниң турган черин көөрге, солунун чүү дээр! Оон амыдыралының бөдүүнүң болгаш революсчу ажыл-чорудулгазының эрес-дидимин деңнеп чижеглээр арга чок. Владимир Ильичини каргыс шагдаа истеп турган, ынчалза-даа ол ажылын биче-даа соксатпайн, төөгүлүг ажылдарын бижээн.

Улуг баштыңчы бүгү назынында чон-биле сырый холбаалыг чораан. Оон эдилеп чораан эдилелдерин көөрге, тараачыннар-биле харылзааларын бодаарга, оон дугайында А. М. Горькийниң «Шынныг чүүл ышкаш бөдүүн» дээни сагышка кирип келир-дир.

М. ТКАЧЕВ.

ХОМУДААН СЕТКИЛ

Улуг-Хем районнуң «Найырал» совхозунуң кадарчылары Даксый биле Амаш ниитиниң малын онча-меңди кадагалаар дээш, амыр-дыш дивейн ажылдап, ажыл-агыйның экономиказын көдүреринге боттарының күш-ажылчы үлүүн киирип келгеннер.

Коммунист Михаил Даксый беш чыл инек кадарган, 1967 чылда багай дээш шилип үскен 320 хураган хүлээп алгаш, чаңгыс-даа баш хоратпайн бир кодан хойнү тускай кадарчыга дужаап берген. Эрткен чылын шилип үскен 350 хураганны база аңаа кадартып каан. Дуржулгалыг малчын чайын кышкы кажаазын чылыглап септээш, 10 тонна сигенни кезип белеткеп алгаш, кыш шириин болза-даа хураганнарын меңди кыш ажырган, күш-деңгилдези эки. Шилип үскен хураганнар кадара бергеш, совхозтуң нийти фондузундан сиген ап көрбээн.

Бүдүрүкчүлер кадарчызы Шаравик Амаш алды чыл иштинде кошкар, хуна кадарып келген. Коданын чылдың-на кыштан хүр ажыргаш, чайладыр эки семирткеш, августан эгелеп эдержилгеге киирип келген. Кадарчыда ам 106 кошкар, 16 хуна бар, кыштан хүр ашкан. Кадарчының ог-бүлезинде алды уруг бар, ужү күрүне хандырылгазында өөренип турар, өскелери школа назы четпээн ада-иезинде. Кыш дургузунда чаңгыс черге турумчуп кыштааш, шагның өске үелеринде одар солуп, көжүп чорааш, малын семиртириңге Шаравик Андреевич чаңчыккан.

Даксый биле Амаш Шагаан-Арыг хемниң Улуг-Хемче кирген аксының адаанда Каны-Булуң дээр черде кады чазаглап, көгү хүн бүрү үнүп чыдар делгем хову шыкка малын кадарып турарлар. Малчыннарның ажыл-амыдыралы-биле таныжып чугаалажырывыска, хандырылга талазы-биле хомудалдарын илереткеннер.

— Эрткен күстен бээр чаңгыс-ла катап автолавка келди, хереглелиисти Кара-Талдан садып ап келдивис. Кара-Талда магазин хагдынганындан бээр үш ай чедип тур. Чаа-Хөлче, Шагаан-Арыгже баар апардывыс. мал кадарып турар улуска чорук кылып ыңай-бээр баары берге-дир — деп. Амаштың кадайы Бичии-Уруг Түлүшовна хыйланып чугаалап олурду. Кара-Талда магазиниң хагдынганын аңаа чораш, сүт-бараан фермазының ажылдакчыларындан дыңнаан бис. олар база-ла Чаа-Хөлден барып хереглелин садып ап турар болган. Чаа-Хөл рабкооптуң баштаар чери кадр чогунга сылдап алгаш, Кара-Талда магазинни хаапкаш, автолавканы хүнну-не чорудуп турар кылдыр аазааш боттандырбайн, неделяда чаңгыс катап чорудуп турарын кара-талчылар биеке дыңнаткан.

— Хандырылга дугайында дирекцияга, партия, профэвилел организацияларынга айтырыг тургузарга аазаар боордур, черле бүтпес чүве-дир, масса-политиктиг болгаш культура-массалыг ажылдар база кошкак болдур ийин — дээш, Михаил Даксый агитаторлар, лекторлар, бот-тывынгыр артистер келбейн турарын хомудап чугаалады.

Чаагай ажыл-херектерни бүдүрүп турар кижилерни хомудатпайн, совхозтуң дирекциязы, Чаа-Хөл рабкооптуң баштаар чери, партия профэвилел организациялары кара-талчыларның хандырылгазынче сагып салыры, масса-политиктиг болгаш культура-массалыг ажылдарны чорудары эргежок чугула апарган.

А. АЛДЫН-ХЕРЕЛ.

Материалистиг

Философияга консультация

МАТЕРИАЛИСТИГ диалектика марксизм философиязының чардынмас кезии, теория болгаш билип алышкынның методу болуп турар.

Бойдус болуушкуннарының, нийтилелдиң болгаш бодаашкынның хөгжүлдези канчаар болуп турарын тайылбырлавышаан, диалектика, хөгжүлдениң нийти теориязы болуп турар. Өске талазында диалектика боттуг чүүлдүң бодунуң херек кырында ажыдып илереткен дүрүмнерин медереңдиг ажыглаарынга өөредип турар.

Диалектиканың утка-шынары болза боттуг өртемчейниң болуушкуннарының хөгжүлдезин болгаш харылзаа-холбаазын илергейлеп көргүзүп турар ооң принциптери, дүрүмнери болгаш категориялары болуп турар.

Болуушкуннарның хөгжүлдези оларның аразында харылзааны дамчыштыр кады хөделиишкининиң чорудулгазынга болуп турар. Ындыг болза-даа хөй янзы-бүрү харылзааларның чамдыктары дүрүм ёзугаар болур чүүлдаа, дүрүм-даа болбайн турар.

Ынчаарга дүрүм деп чүл? «Материалдыг өртемчейниң болуушкуннарының аразында боттуг, эргежок чугула нийти болгаш дагыннап турар харылзааны дүрүм дээр». Бо тодарадылга черле дүрүмнүң, кандыг-даа дүрүмнүң тодарадылгазы болуп турар. Ындыг болза-даа дүрүмнер янзы-бүрү болур. Чижээ, чамдык дүрүмнер өөренип турар математиканың сан талазын хаара тудар. Бо дээрге, тус-тузунда дүрүмнер, ылавылаарга, тодаргай эртемнерниң дүрүмнери-дир. Оон өске дүрүмнер бойдустуң бүгү болуушкуннарын азы бүгү нийтилел болуушкуннарын характерлеп турар, ынчангаш оларны нийти дүрүмнер дээр. Чижээ, бүгү өртемчей тыртыжылышкынының дүрүмү ындыг, бойдустуң бүгү болуушкуннары ол тыртыжылышкынга чагырткан. Ынчаарга дүрүмнер бойдустуң, нийтилелдиң болгаш бодаашкынның бүгү болуушкуннарын характерлеп турар боттуг харылзааларны илередип доктаадып турар болза, ол дүрүмнерни бүгү-нийти дүрүмнер дээр. Марксисчи философия оларны шиңчилеп турар. Ол дүрүмнер мындыг:

1. Удурланышкактарның чаңгыс аай чоруунуң болгаш демиселиниң дүрүмү.
2. Сан талазының өскерилгелериниң шынар талазының өскерилгелеринче шилчириниң дүрүмү.
3. Хүлээвестээшкинни хүлээвестедириниң дүрүмү.

ХӨГЖҮЛДЕ дугайында бүгү талалыг болгаш ханы өөредиг болур диалектика бо дүрүмнер-биле болганы ол дээни канчап-даа ол эвес болбайн аан. Кол дүрүмнерден аңгыда дүрүм ёзугаар болур чамдык харылзаалар диалектиканың категориялары-биле илереттинип турар. Ынчаарга материалистиг диалектиканың үстүнде айыткан үш дүрүмнери болза, хөгжүлдениң кол талаларын болгаш шынар-демдектерин, ону нийтизи-биле илергейлеп турар эң кол болгаш нийти дүрүмнери-дир.

Удурланышкактарның чаңгыс аай чоруунуң болгаш демиселиниң дүрүмү материалистиг диалектиканың системазынга чугула ужур-дузалыг болгаш ооң кол дүрүмү болуп турар. В. И. Ленин ол дүрүмнү диалектиканың утказы, өзээ кылдыр тодараткан. «Диалектиканы допчуузу-биле удурланышкактарның чаңгыс аай чоруунуң дугайында өөредиг кылдыр тодарадып болур. Диалектиканың өзээн ол хаара тудкан турар» деп В. И. Ленин бижээн (В. И. Ленин, философия кыдыраажтары, арын 194).

Бо дүрүм хөгжүлдениң кол утка-шынарын болгаш ооң үнер дөзүн илергейлеп, диалектиканың өске-даа дүрүмнерин илередип турар. Удурланышкактарның чаңгыс аай чоруунуң болгаш демиселиниң дүрүмүн көрбүшаан, удурланышкак чорук, чөрүлдээ, удурланышкактарның чаңгыс аай чоруу болгаш оларның демиселин деп чүл дээрзин хамыктың мурнунда тодарадып билип алыр ужурлуг.

Удурланышкак чорук дээрге, бот-боттарындан аңгылапчак ындыг болуушкуннар азы оларның талалары-дыр. Чижээ, Черниң Соңгу болгаш Мурнуу полюзу, оруктуң оң болгаш солагай талазы, эвилең чазык болгаш ажынчак кижи дээн ышкаш. Бир эвес ажынчак кижи чазык кижиден кезээде ырак туруп, оларның аразында дөмейлежир чүве шуут чок турган болза, ол удурланышкактарның аразынга кандыг-даа маргылдаалар, чөрүлдээлер кажан-даа турбас ийик. Ындыг болза-даа бир эвес хандыр сайгарып көөр болза, амыдыралда, өртемчейде туруп турар удурланышкактар бот-боттарындан шуут аңгыланчак эвес деп чүвени билип алыры берге эвес. Ынчангаш оларны чүгле бот-боттары харылзаалыг кылдыр көөр болза билип ап болур. Кадар, казыыр, аай болгаш дедир октаглан кезекчигештер чаңгыс атомда туруп турар-ла болгай. Механикада хөделиишкин болгаш удур хөделиг, кижиниң организминде ассимиляция (каттыжар) биле диссимиляция (сандараар, чарлыр) кады туруп турар. Харылзаалыг турар удурланышкактарның аразында кандыг-бир хамаарылгалар кезээде тыптып кээп турар. Ооң ужурунда оларның аразынга «дүрбүжүлге», «чөрүлдээлер» болуп турар.

Удурланышкактар таварышкан черге чөрүлдээлер кезээде тыптып кээп турар.

Удурланышкактарның харылзаазы сырый болгаш тудушкак, ооң ужурунда олар харылзаадан дашкаар туруп шыдавас. Ындыг харылзааны удурланышкактарның чаңгыс аай чоруу деп адаар. Метафизиктер ол чаңгыс аай чорукту хүлээвейн турар. Удурланышкак бүрүзү бот тускайлаң болур деп олар санап турар.

Амгы барыын үзелдиг социалистер болгаш ревизионистер база ындыг туруштуг болгаш капитализмде «эки-даа», «багай-даа» талалар бар деп олар медеглеп турар. «Эки» талазын хөгжүдер, а «багай» талазын ап октаар, ынчаарда «бүгү-нийти чыргалаң оранының нийтилели биске бар болур» дижирлер. Ындыг болза-даа ол чорук буржуаз нийтилелге кажан-даа туруп шыдавас. Буржуаз нийтилелге удурланышкактар черлелешкек байдалдыг туруп турар, а чаңгыс аай чорукка олар боттарын сиңирбишаан, катай-хаара буржуаз нийтилел болуп турар. Капитализмниң «багай талаларын», ылавылаарга, ооң хамчыын узуткаар дизе, капитализмниң бодун узуткаар ужурлуг. Оон өске орук чок.

Удурланышкактарның чаңгыс аай чоруун база бир утка-биле, оларның дөмейлешкээниң утказы-биле билип турар. Ол утка чогуур байдалда удурланышкактар удур-дедир шилчип турарын айтып турар. Чижээ, чүвениң шыгы кургаар, кургаг чүүл шыгып турар. Социалистиг революцияның түңнелинде, буржуаз тергиидекчи аңгыдан тергиидекчи эвес аңгы пролетариат дарлаттырган аңгыдан тергиидекчи аңгы болу берген.

В. И. Ленинниң бижээни болза: «Диалектика дээрге, удурланышкактарның дөмейлешкээ кандыг боор болуруу база кандыг болгулаарыл (кандыг болу бээрил), кандыг байдалдарга бот-боттарынче хуулбушаан, дөмейлешкек болу бээр дугайында өөредиг-дир» (В. И. Ленин, Чогаалдары, т. 38, арын 97—98). Ындыг болза-даа удурланышкактарның чаңгыс аай чоруу хамаарылгалыг, түр хевирлиг болуп турар. Байдалы солуттуунарга — чаңгыс аай чорук база доостур. Удурланышкактар кажан-даа дүшпес болган ужурунда чаңгыс аай чоруктуң хамаарылгазы база илереп турар.

Удурланышкактарның демисели кандыгыл дээр болза, ол абсолюттуг болур, чүге дээрге болуушкунуң бүгү үезиниң дургузунда туруп турар. Удурланышкактар хары угда боттарының аразында харылзаа-холбаалыг болгаш бот-боттарын удур-дедир хүлээвес, болдурбас болган ужурунда демисел ындыг болуп турар. Ынчангаш чаңгыс аай чорукта туруп турар удурланышкактар бар чүвелерде оларның аразында демисел база бар деп чүве билдингир-дир. Удурланышкактарның демисели дээрге, чорудулгада, болуушкунда тергиидекчи байдалды ээлээринче удурланышкактар бүрүзүнүң чүткүлү деп билир ужурлуг. Ол демисел бичии-даа кадда соксавас. Удурланышкактарның боттарының аразында харылзааларының утказы ол демиселде. Удурланышкактар-

В. Н. ФИЛИППОВТУҢ *илеткелиниң төнчүзү*

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Чамдык районнар, ажыл-агыйларга малды өстүрүп көвүдедири болза төрүүр малдарның баш санын камгалап көвүдедир талазы-биле болур-чогууру сагыш салыышкынының чогундан база саадап турар. Инектерни, өзе берген бызааларны, төрүүр хойларны холун эрттир браактап холуп кааптар чүүлдер бар. Инектерни ынчаар браактап холуп кааптары Бай-Тайга районга онза хөй болган — инектерниң 49 хуузун браактаан, а ол Улуг-Хемге—41, Таңдыга—43, Эрзинге — 34 хуу болган, ынчаарга браактаашкынны шын, боттуг кылдыр чорудар болза, чыл бүрүзүнде инектерниң браактаашкыны 12—15 хуудан хөй эвес болур ужурлуг.

Малдың ниити санында төрүүр малдарның хуузу ам-даа эвээш. Бо чылдың январь 1-де мыйыстыг бода малга төрүүр инектер инектерде —33, хойларда—53 хуу болган, ынчаарга элээн каш чылдарның дургузунда малдың ниити санынга төрүүр инектер 45-тен эвээш эвес, төрүүр хойлар—55—60 хуу болган турзун деп сорулганы салып турар болгай бис. Каа-Хем болгаш Эрзин районнарның мыйыстыг бода малында төрүүр инектер онза эвээш болуп турар, а Бай-Тайга районнуң «Мурнакчы» колхозунда ол чүгле 11 хуу болган.

Республиканың колхозтарынга болгаш совхозтарынга чыл бүрүде малдың өлүр чоруунуң хуузу бедик болуп турар. Бо чылын малдың өлүр чоруу ылаңгыя Мөңгүн-Тайга, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем болгаш Таңды районнарның ажыл-агыйларынга онза көвүдээн, аңаа дөрт айларның дургузунда, эрткен чыл-биле деңнээрге, ийи-үш катап хөй мал өлген. Кыш доозулган амгы үеде безин чамдык ажыл-агыйларда малдың өлүр чоруу бар болуп турар. Чижээ, Бай-Тайга районнуң колхозтарынга апрельде 2 муң ажыг баш хөй өлген, а ол районнуң «Тээли» совхозка 38 баш мыйыстыг бода мал болгаш 533 хөй өлген. Чөөн-Хемчик районнуң ажыл-агыйларынга эрткен айда 319 баш мыйыстыг бода мал болгаш муң ажыг хөй хораан.

Малды оорлаар болгаш чедир дужаавас чорук ам-даа бар болуп турары хараадаанчыг. Ол чорук мал ажылының куду культуразының дугайын, учётту багай кылып турарының, социалистиг өнчүнү камгалаарының талазы-биле херекти багай тургусканының дугайын херечилеп турар-дыр. Малды хорадып турар буруулуг кижилерни чер-черде хемчег албайн, кеземче харыысалгазынга киирбейн турар-дыр.

Малдың массалыг өлүр болгаш чидер чоруу болза, хамыктың мурнунда фермаларның ажылын контрольдаарын кошкатканының, ниитиниң малын азыраарын болгаш ажаарын харыысалга чок кылып турарының, мал ажылын чорударының куду культуразының түңнели болур дээрзин кыпалда көргүзүп турар. «Шекпээр» совхозка хойларны концентраттар-биле чемгерерин шуут организаставаан. Аңаа ниитиниң малынга хереглээр холуксаалыг чемни 800 километр ырактан сөөртүп эккелген, а совхозтуң дирекциязы болгаш партия организациязы хойга чем каап бээр херекселдерни кылыр дугайында сагыш салбаан. Бүгү хойжу бригадаларга концентратты эккелгеш, черге төп каан, ону хат чашканнап, кижилер хуузунда малынга берип турган. Ол шын бе, ынчаш? Көдээ ажыл-агыйның район эргелелиниң начальниги эш Темир-оол болгаш эргелелдиң тускай эртемниглери шак ындыг харыысалга чок чорукту көре турала хемчег албаан. Партияның район комитединиң секретары эш Чернов, райкүүском даргазы эш Амырбит фермаларга ажыл-херекти корум-чурумнуг болдурарынга негелдени кошкак салып турган.

«Чыраа-Бажы» совхозка (директор турган эш Аржалай ам ажылындан хостаткан) чем четчир турда-ла, хөй санныг мал өлген. Кажаа-хораа бар турбуже, улуг инектерни болгаш молдургаларны 50 градус соок кыжын даштыгаа тургузуп турган. Шык-Бажының төп сүт-бараан фермазынга өлген инектерни чаңгыс черге оваалап турган. Ол канчап-даа таарышпас чорук-тур. Улусчу контроль комитеди хемчег ап, «Чыраа-Бажы» совхозтуң кол тускай эртемниглерин торгаар ужурга таварышкан. Бүдүрүлге эргелелиниң тускай эртемниглери кадап барган чүвел, а ол үеде партия райкому-даа, райкүүском-даа кижи четпес ырак черге турбаан ышкажыл.

Малдың баш санын менди камгалап алырын ажыл-агыйларның удуртукчуларындан болгаш тускай эртемниглеринден социалистиг хоойлунуң бүгү шыңгыызы-биле негээр херек. Ынчаарга бо херекке улусчу контроль, суд болгаш прокуратура быжыг турушту ээлээр ужурлуг. Мал ажылын шын организастаарын, ону интенсивтиг чорударын партия, совет болгаш ажыл-агый удуртукчуларындан обкомнуң бюрозу. Министрлер Чөвүлели, Көдээ ажыл-агый министерствозу шыңгыы негээр херек, оон башка үстүнде айыттынган четпестер, ажыл-агыйжы эвес чоруктар колхозтарга, совхозтарга болгаш күрүнеге улуг когаралды таварыштырып, экономиканы кошкадып, мал ажылының продуктуларын бүдүрериниң көвүдедириниң талазы-биле беш чыл планын күүседирин үзүп турар-дыр.

Эът бүдүрерин болгаш белеткээрин көвүдедир талазы-биле партияның айтыышкыннарын күүсетпишаан, бистиң республиканың колхозтары болгаш совхозтары хамыктың мурнунда малдың баш санын көвүдедир талазы-биле ажылды үндезинни-биле экижидери, малдың кызыраар чоруун чоокку ийи чылдарда чок кылыры болгаш кыс малдың баш санын болдунары-биле камгалаары эргежок чугула. Мал тарып боозадыр пункттарны немей тудар херек. Ажыл-агыйларда бар болуп турар бүгү-ле бүдүрүкчү малдарны чогуур ажаалда-тежээлдеге тургузар ужурлуг, чедишпейн турар бүдүрүкчү малдарны чурттуң өске районнарындан Көдээ ажыл-агый министерствозу эккеп четчелээр, уксаалыг малдарны республиканың ажыл-агыйларынга өстүрерин болгаш садарын организастаар херек.

Бисте мал ажылында улуг четпестерниң бирээзи болза, малдың ам-даа куду продуктулуг болуп турары-дыр. Эрткен чылын бир инектен саап алган сүт чүгле 1418 килограмм, хойдан кыргып алган дүк ийи килограммдан бичии-ле ажыг болган, мыйыстыг бода малдың дужаар ортумак деңзизи 298, хойнуу — 51 болгаш хаванныы — 98 килограмм болган, а тус-тус районнарга ол көргүзүглер оон-даа куду болуп турар.

Малды азырап база одарладып семиртирип республиканың ажыл-агыйларында ам-даа багай тургускан. Хөй-хөй ажыл-агыйлар куду деңгилгелиг болгаш дириг деңзизи шоолуг эвес хөй санныг малдарны күрүнеге дужаап турар. Чижээ, эрткен чылдың дургузунда республикага ортумактан куду деңгилгелиг мыйыстыг бода малды 13 хууну, хойну болгаш өшкүнү 22 хууну дужааган турган. Улуг-Хем, Таңды, Тес-Хем болгаш Өвүр районнарның колхозтары база совхозтары ындыг малдарны эң-не хөйнү дужааган.

Куду деңзилиг болгаш арган мал дужаар чорукту моон соңгаар болдурбас дээш, дужаар ужурлуг бүгү малды колхоз болгаш совхоз бүрүзүнге аңгы кодан кылдыр үзээр, чүгле чер одары-биле кызыгаарлаттынмайн, оларны эки чемгерерин организастаар херек. Эъткир мал ажылынга күш-ажыл төлевирин алган немелде деңзиден хамаарыштыр тургузар херек.

Чурттакчы чондан малды садып алыры дээп ышкап, эът бүдүрерин көвүдедириниң ындыг болдунар аргаларын бисте ам-даа кошкак ажыглап турар. Ол ажылды организастаары кончуг багай. Бо чылдың дөрт айларының дургузунда чурттакчылардан чүгле 336 тонна деңзилиг малды садып алган, а эрткен чылдың ол үезинде оон ийи катап хөйнү садып алган турган. Хуу кижилерден мал садып алырын Бай-Тайга, Мөңгүн-Тайга, Өвүр, Тожу, Тес-Хем болгаш Эрзин районнарда мырыңай чоруттпайн турар. Элээн ажыл-агыйларда хуунуң малы дыка көвүдеп турар. Барыын-Хемчик районда «Дөң-Терезин» совхозтуң малы хуунуң малы-биле холужа берген, барык-ла көзүлбес апарган. Хуунуң малын норма ёзугаар тургузары-биле көдээ Советтерни, районнуң административтиг органнарын ам-даа организастап шыдавайн турар, райкүүском даргазы эш Амырбиттиң аажы-чаңы бо талазы-биле билдинмес болуп турар.

Эш Градобоев директорлаан «Мал семиртир» трест-даа бо талазы-биле шыңгыы ажылдаза чогуур. Тресттиң белеткелчилери анаа-ла манаашкын кылып турарлар. Мал садып алырының талазы-биле ажылды идепкейлиг калбартып чорударының, чоннуң малды чедирип эккээринге дуза көргүзериниң орнунга, олар буганы аргамчы-биле баглааш чедирип келирин манап турарлар. Мал семиртир совхозтар болгаш эът комбинады дыка үр үеде чурттакчылардан мал садып алырын организастаарынга шаптык болуп келген болгаш оларның буруузу-биле хаванның баш саны кудулаан.

Республиканың мал ажылында специализация болгаш мөөңнээшкин оожум чоруп, ол адырны бүдүрүлгениң үлетпүрлүг аргаларынче шилчидери саадап турар. Соолгу чылдарда туттунган мал кажааларын механизастап турары кошкак, малды ажаарының чаа технологиязын оларда четпес шиңгээдип ап турар. Каа-Хем районнуң ажыл-агыйларында сүт-бараан фермаларының туттунган комплекстери четче ажылдавайн турар. Республикада чаңгыс тускайлаттынган «Көк-Тей» совхозтуң куш фермазында төнчүттүнген суг хандырылгазы, одалга, чем белеткээшкини болгаш үлетпүрлүг бүдүрүлгеге эргежок чугула механизацияның өске-даа херекселдери чок болуп турар. «Элегес», «Межегей» болгаш «Тиилелге» совхозтарда сүт-бараан фермаларының комплекстериниң тудуушкуну бо чылын оожум чоруп турар.

Республикага ниитизи-биле мал ажылының продукциязын дужаарының пландары күүсеттингени-биле чергелештир, чамдык ажыл-агыйлар болгаш харын районнар күрүнеге эът болгаш сүт садарынга киришпейн турарын бирги кварталдың түңнелдери чугаалап турар.

16 колхоз болгаш 15 совхоз эът садарының планын күүсетпээн. Чүгле бо ажыл-агыйлар күрүнеге 731 тонна эътти чедир бербээн. Кыштаглаашкынны чорудары-биле дыка эки байдалдарда турар Тес-Хем, Эрзин, Мөңгүн-Тайга районнарның ажыл-агыйларындан чаңгыс-даа центнер эът күрүнеге кирбээн. Чамдык ажыл-агыйлар күрүнеге эът садар планын күүсетпейн тургаш-ла, иштики хереглелге эътти ажыр чарыгдап турар чүүл бар. Үш ай иштинде эъттиң ажыр чарыгдалы «Улуг-Хая» совхозка 170, «Найыралга»—142, «Сүт-Хөлге»—212 центнер болган. Продукцияны шын эвес чарыгдаарының бүгү оруктарын дуглаар херек.

Көдээ ажыл-агыйны көдүреринге, колхозтарның, совхозтарның экономиказын быжыглаарынга тараа ажылы бирги черге ролюн ойнаар деп, партияның Төп Комитеди болгаш Совет чазак кезээде демдеглеп келген. Эът, сүт болгаш мал ажылының өске-даа продуктуларын бүдүрерин көвүдедириниң үндезини тараа болуру шын. Бо чылын көдээ ажыл-агый культураларының багай эвес дүжүдүн алырының чогуур байдалдары бар. Хөрзүнде өлшык ам-даа хөй, ажыл-агыйлар немелде техниканы алган, бүгү колхозтарда болгаш совхозтарда үрезиннер багай эвес. Кандыг-даа байдалдарда тараа болгаш мал чеми культураларының бедик дүжүдүн алырын биске хандырар агрохемчеглерни күүседири арткан-дыр.

Магадылалдыг дүжүттү биске суггарылгалыг черлер бээр. Ындыг турбуже суггарылганың темпизи ылаңгыя Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем районнарның ажыл-агыйларында оожум. Бо талазы-биле Мелиорация болгаш суг ажыл-агый министерствозу четпес ажылдап турар.

Тарылгаларга чемишчидилге төп турарын хайгаарап көөрү чугула. Складтарга чаңгыс килограмм-даа минералдыг чемишчидилге арттырбас херек. Тарылганың кызаа одуруглуг болгаш хана-карактай чажар эң депшилгелиг аргазын хөй ажыглаары чугула. Бо хемчег Бии-Хем, Таңды, Улуг-Хем районнарның ажыл-агыйларынга үнелеп четпес, ажыктыг. Бо частың байдалдарында хөрзүннү дыгый бастырары ылап-ла чорудар агротехниктиг хемчег болур. Шуурган хат таварышкан тарылгаларны эки хынап көөр болгаш херек апарза чажылганы катап чорудар херек.

Партия организациялары, колхозтар болгаш совхозтар малга быжыг чем-суурну тургузар дугайында амдан сагыш салыры чугула. Ам ажыл-агыйларда хөй чылдыг сигеннерниң 80 тонна үрезини бар. Ол үрезин 5 муң ажыг гектар черни тарыырынга четчир. Тарылга шөлүнүң структуразын база катап эде көөрү, бетоннаан силос траншеяларының тудуун баш удур бодаары, күскү-кышкы үелерде мал одарладыры-биле чаңгыс чылдыг сигеннер тарылгазын чорудары чугула. Сиген шөлдериниң суггарарын, экижидерин организастаар, кукурузаның болгаш өске-даа мал чеми культураларының тарылгаларынга чемишчидилге төгер, хемчегни алыр херек. Мал чеми белеткээр техниканың септелгезин өй-шаанда чорудар.

Мал чемнерин өй-шаанда болгаш шынарлыг белеткээни дээш ажылдың деткиишкиниг төлевириниң системазын колхозчуларга, совхозтар ажылчыннарынга калбаа-биле тайылбырлаары чугула.

Ниитиниң малы кажаалар-биле ам-даа эки хандыртынмаан. Малдың 50 ажыг хуузу эң бөдүүн болгаш багай дериглелиг кажааларда турар. Ынчангаш чаа тудугларны болгаш бар кажааларның септелгезин доктаамал хайгаарап көрзе чогуур.

Хөй күш үнер ажылдарны механизастаарының деңнелин бедидер. Республиканың «Сельхозтехника» каттыжыышкыны мал ажылының фермаларынга дериглелерни кайы хире хандырганындан бо айтырыгны шиитпирлээри дыка хамааржыр. Ажыл-агыйлар боттары бо ажылче база чогуур сагыш салыр херек.

Куш ажылын хөгжүдеринге эки баазa республикада бар. «Көк-Тей» совхозтуң куш фермазын чылда 30—35 млн. санныг кыс дагааларны болгаш 30—35 млн. кезек чуургаларны база 3000 центнер дагаа эъдин бүдүрер 200 муң баш чедир төрүүр дагааларлыг куш фабриказы кылыр өй келген. Ооң-биле холбаштыр Көдээ ажыл-агый министерствозу болгаш «Сельхозтехника» каттыжыышкыны ол ажыл-агыйга тудугну калбартыр, быжыг чем-суурну тургузар, чогуур механизацияны тургузар талазы-биле хемчеглерни алыр ужурлуг.

Малчыннарга культура-амыдыралдың чогуур байдалдарын тургузар дугайында онза сагыш салыры эргежок чугула. Чамдык ажыл-агыйларда малчыннарның болгаш оларның уругларының чурттап турар байдалы хирелиг. Муң ажыг өг-бүле ам-даа өглерде чурттап турар, а чамдык бажыңнар чаагайжыды туттунмаан, уруглар яслилери болгаш садтары чедишпес. Малчыннарга кино көргүзүү, садыг хандырылгазы, лекция номчулгазы, янзы-бүрү беседалар чорудары ам-даа четпес. Ылаңгыя «Шекпээр», «Барлык» совхозтарның хойжуларының чурттап турар байдалы багай. Таңды районнуң «Коммунизмниң херели» колхозунда, Каа-Хем районнарның чамдык ажыл-агыйларында, Кызыл хоорай Совединиң «Кара-Хаак» совхозунда хойжулар дугайында сагыш салыышкыны эң кошкак. Бай-шыдалдыг, орденниг «Кызыл тараачын» колхозта чамдык хойжуларның чурттталга байдалы база шоолуг эвес.

Малчыннарга эки чурттталга, культура байдалдарны тургузар талазы-биле чижектер республикада эвээш эвес. Барыын-Хемчик районда «Большевик» колхозту ап көрээлиңер. Ында чаа бажыңнарны тудары, өглерни дерип кылыры калбарган. Бажың иштиниң херексели, сава, радиоприемник, тускай хеп-биле бүгү хойжуларны хандырган, квартираларга газ киирер, араттарның уругларын интернаттарга кижизидер болгаш өске бүгү хемчеглерни ажыглап турар.

Партия, совет болгаш көдээ ажыл-агый органнарының удуртукчулары малчыннарның хандырылгазын эки организастаарынче онза кичээнгейни салыр херек. Хамыктың мурнунда чурттталга, калбак хереглелдиң бараанары, тускай хеп дугайында сагыш салыр ужурлуг.

Мал ажылын хөгжүдериниң айтырыглары, эът болгаш өске-даа продуктуларны ажылчы чоннарның өзүп турар хереглелдерин хандырар кылдыр бүдүрерин болгаш күрүнеге садарын көвүдедирин чедип алыры партия, совет болгаш көдээ ажыл-агый органнарының, колхозтарның болгаш совхозтарның, көдээниң бүгү ажыл-ишчилериниң эң чугула улус ажыл-агыйжы сорулгазы болур деп, партияның Төп Комитеди болгаш Совет чазак санап турар.

Колхоз, совхоз бүрүзүнде мал ажылында байдалды шыңгыы өөренип көөр херек. Бүгү мал эъдин бүдүрерин көвүдедир, малдың продуктулуун болгаш ооң баш санының өзүлдезин бедидер, продукцияның бот-үнезин чиигедир талазы-биле тодаргай хемчеглерни коммунистерниң, комсомолчуларның, колхозчуларның, совхозтар ажылчыннарының, тускай эртемниглерниң калбак киржилгези-биле ажылдап кылгаш, боттандырып чорудары, эрткен чылдыы-биле деңнээрге бо чылын эътти бүдүрерин болгаш садарын дыка көвүдедир, 1970 болгаш ооң дараазында чылдарда эът бүдүрерин улам көвүдедиринге чогуур байдалдарны тургузаар дээш бүгү курлавырларны, аргаларны ажыглаары эргежок чугула.

Чаш мал алырын көвүдедир, малдың продуктулуун бедидер, эът бүдүрерин өстүрер, мал чемнериниң белеткелиниң планын ажыр күүседир дээш районнарга, колхозтарга, совхозтарга, бригадаларның болгаш мал ажылының фермаларының коллективтеринге чарышты калбартыры эргежок чугула.

Мал ажылын хөгжүдериниң сорулгаларын шиитпирлээринге улуг роль комсомол организацияларынга болгаш көдээниң аныяктарынга онаажып турар. Олар болза ферма бүрүзүнүң ажылының бедик көргүзүглери дээш аныяк колхозчуларның болгаш совхозтар ажылчыннарының демиселин баштаар ужурлуг. Көдээниң комсомолчуларының, бүгү оолдар, кыстарының хүндүлүг хүлээлгези болза көдээ ажыл-агыйда амгы үениң техниказын шиңгээдип алырының бирги одуруунга турары, чаа мергежилдерни чедип алыры болур.

Республиканың мал ажылын улам ыңай хөгжүдеринге комсомол организацияларының болгаш аныяктарының киржилгезин күштелдиреринче угланган чугула хемчеглерни комсомол обкому ажылдап кылыр болгаш боттандырар херек.

Республиканың районнарынга, ажыл-агый бүрүзүнге эът бүдүрерин болгаш садып алырын көвүдедир талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылгаш, хуралдарга, партия активтеринге, бүдүрүлге эргелелдеринге, республиканың көдээ ажыл-агый министерствозунга чугаалажып көрген. Пландан ажыр 1000 тонна эътти күрүнеге садып болурувусту бүгү санаашкыннар көргүзүп турар.

Бо сорулга чиик эвес. Малдың баш санын өстүрбүшаан, мал ажылының фермаларының ажылын доктаамал контрольга ап, ажылдап кылдынган хемчеглерни ылап-ла күүседип тургаш, ол хире хемчээлдиг эътти ап болур бис. Бистиң партияның болгаш чазактың эътти, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң өске-даа продуктуларын бүдүрерин база белеткээрин көвүдедир дугайында шиитпирлериниң чайгылыш чок күүседириниң херээнге боттарының үлүг-хуузун киирерин республиканың партия, совет, көдээ ажыл-агый органнары, колхозтары болгаш совхозтары кезээде кичээнгейге алыр ужурлуг.

* * *

В. Н. Филиппов илеткелиниң төнчүзүнде колхозтарның, совхозтарның партия, профэвилел болгаш комсомол организациялары, көдээниң бүгү ажыл-ишчилери В. И. Лениниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чылынга алдар кылдыр алган хүлээлгелерин хуусаа бетинде күүседири дээш социалистиг чарышты улам калбартыр дээрзинге бүзүрелин илереткен.

диалектиканың дүрүмнери

ның демисели — хөгжүлдениң шимчээшкининиң үнер дөзү.

КАПИТАЛИСТИГ ниитилелде пролетариаттың болгаш буржуазияның демисели социалистиг революция тиилевээн шаанда үргүлчүлээр, чаа чөрүлдээлерлиг чаа шынар байдал тыптып келир, социалистиг ниитилел тургустунар. Мынчангаш чөрүлдээлерни шиитпирлээри чаа шынарга, хөгжүлдеге, шимчээшкинге, өскерлиишкинге чедирер, ылавылаарга ниитилел хөгжүлдезиниң үнер дөзү болуп турар. Кандыг-даа чөрүлдээ бодунуң хөгжүлдезинге чөрүлдээниң тыптып келириниң, өзериниң болгаш шиитпирлеттинериниң элээн чадаларын, үелерин дамчып эртер. Чөрүлдээлер элээн каш хевирлер-биле ылгалып турар: даштыкы болгаш иштики, антагонистиг болгаш антагонистиг эвес чөрүлдээлер бар.

Мынчангаш удурланышкактарның чаңгыс аай чоруунуң болгаш демиселиниң дүрүмүнүң утказы болза, чарылбас чаңгыс аай чорукта болгаш ооң-биле кады соксаал чок демиселде туруп турар иштики чөрүлдээлешкек талалар бүгү бүдүмелдерге болгаш чорудулгаларга бот-дүүшкенинде болур. Удурланышкактарның бо демисел хөгжүлдениң шимчедикчи күжүнүң иштики үнер дөзү база болуп турар.

Ынчаарга хөгжүлдениң чорудулгазы канчаар болуп турарыл? Сан талазы-биле өскерлиишкиннерниң шынар талазынче база шынар талазының өскерлиишкиннериниң сан талазынче дедир шилчииришиниң дүрүмүн өөренир чорук бо айтырыгга харыыны берип турар. Бо дүрүм чүгле тодаргай удурланышкактарның — сан болгаш шынар талазының харылзаазын, ол удурланышкактарның бот-боттарынче шилчиирин хаара тудуп турар. Хөгжүлдениң чорудулгазында чаа шынар канчаар тыптып, эрги шынар канчап чиде бээрин бо дүрүм көргүзүп турар. Ындыг болза-даа чаа шынарның тыптып келири дээрге, болуушкуннуң чаа бүдүмелиниң тыптып келири-дир. Ынчангаш бо дүрүм чаа чүвениң тургустунарының иштики механизмин илередип турар. Болуушкуннуң бүдүмел бүрүзү боду кандыг бир шынарлыг. Шынар дээрге, бүдүмелдиң бүгү бот-мөзүлешкек чүүлдериниң ниитилешкээдир, ооң ачызында өске бүдүмелдерден ол ылгалып турар. Бүдүмелдер болгаш болуушкуннар чүгле шынар талазы-биле эвес, харын сан талазы-биле база характерлеттинип турар. Бүдүмелдерниң шынарының дугайында айтырыглардан аңгыда оларның санының дугайында (оларның саны чежел, хемчээли, ишкири кандыгыл) айтырыгларга кезээде таваржып турар.

Сан талазы — бүдүмелдерниң болгаш болуушкуннарның санын, хемчээлин, темпизин, хире-чергезин ишкирип болгаш өске-даа ол ышкаш чүүлдерин илередип турар.

Кандыг-даа бүдүмел, кандыг-даа болуушкун сан болгаш шынар талаларының чаңгыс аай чоруу-дур. Сан талазы шынар талазындан, а шынар талазы сан талазындан хамааржып турар. Билдингир хемчээлдерге сан талазының өскерлиишкиннери чүвениң шынар талазынга салдар чедирбейн боттанган туруп болур. Сан талазының өскерлиишкиннери шынар талазының өскерлиишкиннерин болдурбайн турар кызыгаарларны бүдүмелдиң хемчээли дээр. Ол кызыгаарларга бүдүмел сан талазының өскерлиишкиннерин тоомча чок көрүп, оларны эскербээн ышкаш кылдыр сагындырар. Ындыг болза-даа хемчээли чогууру-биле дораан-на сан талазы шынар талазынче шилчиир. Сугнуң канчаар хайны, соглу бээрин хайгаарап болур. Эге баштайында суг чүгле изий берген, ооң соонда, температуразы, чижээ, 70 градус четкен дийик. Ынчалза-даа суг ол-ла хевээр суг болуп артпышаан, ол бодунуң шынарын ышкынмаан. 99 градуска чедир ынчаар үргүлчүлээр апаар. Сугнуң температуразы база бир градуска чедир көдүрлүрү-биле суг соолдур хайнып, бус болуп хуула бээр. Ынчангаш сугнуң шынар байдалы өскерлир. Сан талазы шынар талазынче кандыг байдал-биле шилчип турарын бо чижектен тодаргай көрүп болур. Баштай чорудулга оожум, чоорту болуп турар. Белеткел өскерлиишкиннер боттанып, олар четчири-биле чыгдынган соонда шынар талазы-биле өскерлиишкиннерниң хенертен, дүрген чорудулгазы боттаныр. Ол шилчилгени шураашкын дээр. В. И. Ленин шураашкынны эрги шынардан чаа шынарже шиитпирлиг эргилде кылдыр тодараткан.

Шураашкынның хевири үндезин өскерлиишкиннерни узун хуусааның дургузунда, өске хевирни хенертен болдурары-биле шураашкыннар ылгалып турар. Сарбашкындан кижиже шилчилге база-ла шураашкын, ындыг болза-даа ол шураашкын аажок үр үеде үргүлчүлеп келген.

Сан талазының өскерлиишкиннериниң шынар талазының өскерлиишкиннеринче шилчиириниң дүрүмүнүң алыс утказы болза, сан талазының баштай үүрмек, эскертинмес өскерлиишкиннери тодаргай үе-чадада чоорту мөөннелип, чылбышаан, сан талазының үндезин өскерлиишкиннеринге чедиреринде, ооң чылдагаанында эрги шынар чиде бээр болгаш чаа шынар тыптып келиринде, ол чаа шынар бодунуң ээлчээнде сан талазының чаа өскерлиишкиннеринге чедирип турарында болур.

Ынчангаш хөгжүлдениң чорудулгазы канчаар болуп турарын, ооң үнер дөзү чүдел дээрзин сайгарып көрдүвүс, ындыг болза-даа бо ниити дүрүм хөгжүлдениң чорудулгазы кандыг угланыышкынга болуп турарын, хөгжүлдениң янзы-бүрү чадалары бот-боттарының аразында канчаар холбашканын көргүспейн турар. Бо айтырыгларга харыыны хүлээвестээшкинниң хүлээвестедириниң дүрүмү берип турар.

БО ДҮРҮМ өртемчейниң болуушкуннарының болгаш билип алыышкынының хөгжүлдезинде эрги болгаш чаа чүвелерниң харылзаазын, хөгжүлдениң чорудулгазының ниити оруун болгаш депшилгелиг мөзүзүн илергейлеп турар. Диалектиктиг хүлээвестээшкин дээрге, эрги чүвени чаа чүвениң боттуг ажып эртиишкини, солууру, эрги чүведен чаа чүвеже шилчилгедир.

«Хүлээвестээшкинни хүлээвестедириниң» деп формула хөгжүлдениң төнчү чогун илергейлеп турар, ук хөгжүлде баштайгы хүлээвестээшкиниң соонда ара доктаап турбас, а улам ыңай үргүлчүлеп, уламчылап турар. Ук үеде эрги чүвени хүлээвейн турар чаа чүве чогуур үеде боду эргижирээр болгаш эң чаа чүвениң хүлээвестээшкининге таваржып — хүлээвестээшкинниң хүлээвестедири болуп турар.

Мынчангаш хүлээвестээшкин дээрге, хөгжүлдениң эргежок чугула үези, хүлээвестээшкинниң дүрүмүнүң илергейлеп турары ооң база бир боттуг шынар демдээ-дир. Ындыг болза-даа диалектиктиг хүлээвестээшкин анаа-ла узуткаашкын азы ап октаашкын эвес, а удурланышкактарның чаңгыс аайы болуп турар: ол дээрге, эрги чүведен ойталаар, оон үнген болгаш чаа чүвеге херектиг чүүлдү камгалап алыр дээни ол-дур. Кажан бир болуушкун өске болуушкун-биле солуттунар үеде, эрги чүве бүрүн узуткаттынмас, хөгжүлде эрги чүведен хоорук дашкаар база катап эгелевейн турар. Бот-боттары солуттунуп турар болуушкуннарның аразында иледе салгаглыг чорук хөгжүлдеде көстүп турар, ооң ачызында хөгжүлде соксаал чок.

Чижээ, ниитилел хөгжүлдезинге бир ниитилел-экономиктиг формацияның өске ниитилел-экономиктиг формацияны хүлээвестээшкини — социал революция — мурнундагы тургузугда бар турган бүгү чүвени бүрүнү-биле узуткааны база ол эвес.

Бүгү революциялар бүдүрүлге харылзааларын буза шавар, ынчалза-даа бүдүрүкчү күштерни, уран чүүлдүң, культураның, эртемниң элементилерин хевээр арттырып турар. Ынчаарга чаа чүве болуп хевээр артар эрги чүве анаа эреңгей ёзу-биле каттыжа бербес, а анаа дүрүм ёзугаар чагыртыр апаар. Хүлээвестээшкинниң үезинде чаа чүве эрги чүвениң бүгү-ле эки чүүлдерин хевээр арттырып алыр дээрзин үстүнден айытканындан билзе чогуур. Чаа чүвениң ылап-ла тиилээриниң ужуру болза, бирээде, ол чаа чүве дүрүм ёзугаар, эргежок чугула болуп тыптып келир болгаш мурнундагы эрткен хөгжүлдениң чайлааш чок түңнели болуп турар; ийиде, ылап шынында чаа чүве эрги чүведен кезээде бедик болгаш сайзыраңгай. Ооң ужурунда хөгжүлдениң чорудулгазы депшилгелиг болгаш адакки чүведен үстүкүзүнче боттанып турар. Хөгжүлдениң чогуур үе-чадазында чаа чүвеге эрги чүвениң чамдык мөзүлериниң эң бедик үндезинге катаптап турары хөгжүлдениң чугула шынар демдээ болур. Ол катаптаашкынның болуп турар ужуру болза, диалектиктиг катаптаашкын удурланышкакче шилчилге болуп турар.

Ниитилел хөгжүлдезиниң чорудулгазында-община өнчүзү бодунуң удурланышкаанче — хуу өнчүже шилчиир. Кажан хуу өнчү бодунуң удурланышкаанче шилчээнде, ол болза ниитиниң өнчүзүнче шилчээни ол, ынчангаш өнчүнүң хевири үстүкү үндезинге катаптааны ол болур.

Мынчангаш хөгжүлде бодуун чүведен нарынынче боттанып турар, чаа боттаныышкын бүрүзүнде шынар талазы-биле бир-ле чаа чүве тыптып, чорудулга үстүкү чадаже көдүрлүп турар. Диалектиканың бүгү дүрүмнери харылзаа холбаалыг, олар херек кырында боттуг чүвениң хөгжүлдезиниң янзы-бүрү талаларын, үелерин, чорудулгаларын илергейлеп турар.

Хамыктың мурнунда диалектиканың дүрүмнери кол дүрүмде удурланышкактарның чаңгыс аай чоруунуң болгаш демиселиниң дүрүмү сиңниккен. Чижээ, болуушкуннарның сан болгаш шынар талаларының харылзаазы дээрге, удурланышкактарның харылзаазы-дыр. Хөгжүлдениң бир үе-чадазының хүлээвестээшкинин өскениң хүлээвестээшкини база-ла бир удурланышкактан өске удурланышкакче шилчилге-дир. Сан талазының өскерлиишкиннеринден шынар талазының өскерлиишкиннеринче шилчииринин дүрүмү-биле хүлээвестээшкинни хүлээвестедириниң дүрүмү боттарының аразында база харылзаалыг: эрги чүвениң хүлээвестээшкинин чаа чүвениң хүлээвестээни дээрге чүвениң эрги шынар байдалдан чаа шынарже шилчиири-дир.

Бо бүгү дүрүмнер ниитизи-биле хөгжүлдениң чорудулгазының диалектика-материалистиг билиишкинин азы хөгжүлдениң диалектиктиг концепциязын (үзел-бодалын) характерлеп турар.

Л. ЗОРИНА,
СЭКП Тыва обкомунуң
болгаш Кызыл хоорkomунуң
политчырыдыышкын
бажыңының консультантызы.

делегей бо хүннерде

БҮГҮ ЧӨӨН КҮШТЕРНИҢ ЧАҢГЫС ЭВИ ДЭЭШ

ПАРИЖ. (СЭТА). Францияның Коммунистиг партиязының Чиңгине секретары Вальдек Рошениң чөөн күштерниң чаңгыс аай кандидатуразын депшидер дээш комитетке чоруткан чагаазында чугаалааны болза, капиталистиг монополияларның эрге-чагыргазын узуткаар база социализмче орукту бистиң чуртувустуң мурнунга ажыдып бээр политиктиг болгаш экономиктиг чаартылгаларны боттандырар төлээде кол чүүл болза, күш-ажыл болгаш угаан ажылының ажылдакчыларының каттыжыышкыны, бүгү демократтарның каттыжыышкыны болур.

Францияның Коммунистиг партиязы чазактың кады ажылдап кылган программазынга болгаш чаңгыс аай кандидатты депшидеринге үндезилээш чөөн партиялар-биле дугуржулганы чедип алыр дээш болдунар-ла бүгү чүвени кылган соонда, ооң саналдарын хүлээп албаан соонда, чүгле ынчаарда бодунуң кандидадын депшиткен деп, чагаада чугаалаан. Коммунистиг партия чөөн партияларның болгаш бүгү улуг профэвилел организацияларының программазын кады ажылдап кылыр дээш мурнуку хевээр туржуп турар дээрзин В. Роше медеглээн. ФКП бодунуң эчис сорулгаларын боттандырар дээш демиселди шиитпирлиг үргүлчүлээр.

ЧИКАГО. Кем-херек үүлгедип кайгалдаар, дөстүнмес чорук «амыдыралдың американ хевир-шимчээзиниң» шиитпирлээр аргажок айтырыы боор артпышаан. Чурттуң өске хоорайларындаазы-биле бир домей, мында ок-боолары болгаш соок чепсекти ажыы-биле садыглап турар.

Күштээшкин-күчүлээшкинни амдажыдып хөөредир чорук телевидениеде болгаш кинематографта, миллион-миллион тиражтыг «солун чүүлдер» дептержигештеринде киткен барган. Оон-даа «элээн чугула» дижир чүүлдер бар. Чикагонуң кудумчуларының бирээзинде «Хай-халаптар бажыңы» бар, барасканнар боттарының нервизин «сайзырадып» алыры-биле олче барып турар. Хилинчектедип өлгеннерниң дизиглиг сөөктери, дүрзү-хевирлери болза, ол бажыңның ээлериниң бодалы-биле алырга, чүрээ бош кортук кижилерниң соок дерин төгүлдүрүп, куйгазын чымырадырынга, а ооң-биле кады ырадыр тода шыгаар хараалдыг ланчыыларны азы хол бооларын тыптынып алыр дугайында шыңгыы бодаарынга дузалаар ужурлуг.

ЧУРУКТА: «Хай-халаптар бажыңынче» кирер эжикте.
В. ШАНДРИННИҢ фотозу (СЭТА-ның фотохроникасы).

◆

Мурнуу Вьетнамда тулчуушкуннар

ХАНОЙ. (СЭТА). Мурнуу Вьетнамның хостаарының Улусчу чепсектиг күштери дайзынга чаа-чаа согуушкуннарны таварыштырарын үргүлчүлеп турар деп, ВИА агентилел дыңнаткан. Май 9-та дайынчылар Контум можуда Дакто аэродромну боолааш болгаш кывар чүүл, ок-чемзек складтарын узуткаан. Май 11-де патриоттар ол аэродромче база катап халдаан. Халдаашкынның түңнелинде дайзынның үш танкызын узуткаан болгаш 300 ажыг солдаттарын садан үндүрген. Мурнуу Вьетнамның хостаарының Улусчу чепсектиг күштериниң отрядтары Зялай можуга дайылдажып чоруп турган үезинде АКШ-тың 4-кү чадаг шериг дивизиязының Танлак районда 3-кү бригадазының туружуунче хенертен халдаан. Дайзынның 305 солдаттарын чыскаалдан үндүрген. Оон аңгыда олар 12 танканы узуткаан, хөй санныг боо-чепсек, ок-чемзекти хунаап алган.

Шенелдеден практикаже

1975 чылдың чаазында ортумак школаны доозуп үнер оолдар, кыстар сайзырадып чаарткан программалар ёзугаар школа курузун эң баштай өөренип үнер улус ол.

Чаа программаларже шилчилге канчаар боттанып турарыл? Шак ындыг айтырыгны ССРЭ-ниң Педагогика эртемнериниң Академиязының вице-президентизи А. И. Маркушевичиге СЭТА-ның корреспондентизи салган.

— Шенелде шинчилелдер үезин ам эрте берген— деп, А. И. Маркушевич чугаалаан, — ССРЭ-ниң Чырдыдыышкын министерствозу чурттуң школаларының чаа программа болгаш өөредилге планнарынче шилчииринин чурумун бадылаан. Бо күстен эгелээш, бүгү бирги класстчылар өөредилгениң үш чыл хуусаалыг эге курузун ёзугаар кичээлдээр. Москваның бирги класстчылары бо өөредилге чылында-ла чаа программа ёзугаар өөренип турган болгай.

Чаа программаже шилчииринин чоорту боттандырган болза, шилчилге үези он чыл хире шөйлүр ийик. Ол хире үр манаар үе бисте чок. Ынчангаш 7-10 класстарның литература, төөгү дээш өске-даа эртемнериниң башкылаашкынын чаа программа, планнар ёзугаар чорудуп турар.

Программаларны өөредилгеге ажыглап чорудар бетинде шенелде шинчилел ажылдарын чамдык республикаларда чоруткулаан. Чаа программа ёзугаар кичээлдерге уруглар ның сонуургалы улуг, материалды ханды шиңгээдип ап турар.

Чаа программаларже шилчилгени дүрген боттандырары-биле 1970 чылдың сентябрь 1-ден эгелээш, чүгле 2-ги класстчылар эвес, харын 4-кү класстчылар база чаа программа-биле кичээлдээр. Математика болгаш орус дылды өөренириинге өөредилге четкизинге бир-бир шакты немээр. 1974 чылдың күзүнүнден эгелеп школаның бүгү класстары чаа программа ёзугаар өөренир.

— Бо бүгү-биле холбаштыр башкыларга улуг белеткел чугула — деп, эш Маркушевич уламчылаан. Чаа программа-биле кичээл чорударынга ажыглаар методиктиг сайгарылгаларны болгаш өөредилге номнарын башкылар доп-дораан-на алыр деп чугаалаары берге. Бети дээрге-ле, бир чыл иштинде кандыг-даа белен сайгарылга чокка ажылдаары албан апаар. Ынчангаш башкылар чаа материал-биле баш бурунгаар таныжып ап, өөредилге номнарының дылын, тургускан аянын билип алыры чугула.

Шуупту 39 чаа өөредилге номун белеткээр ужурлуг турдувус. Оларның 36-зы шагда-ла белен.

Чаа номнарның кайызының-даа даштын көөр болзунарза, элээн каш аттар бижиттинген. Б. Быховский, А. Колмогоров, И. Диконн, Н. Кузин, М. Нечкина, В. Парин ышкаш сураглыг академиктер-биле кожа башкыларның аттары база кирген.

Чолаачылар макталда

Чолаачының ажылы берге болгаш хүндүлүг. Аңаа улуг кичээнгей болгаш кужениишкин негеттинер. Тыва республиканың ыяш ажыл-агый эргелелиниң автотранспорт парыгының чолаачыларының ортузунда озал-ондак болдурбайн ажылдаарының талазы-биле социалистиг чарыш калбарган.

Чыл келген тудум-на бистиң мурнакчыларывыстың саны өзүп, кылган ажылы бедик бүдүрүкчүлүг болуп турар. Районнарның ыяш ажыл-агый черлеринде мурнакчы ажылдаакчы, коммунистиг күш-ажылдың шалыпчылары деп бедик атты чедип алганнар кайы хөй. Ындыгларга Тожу районда Олег Барков, Чөөн-Хемчикте Сергей Патрубенко, Тес-Хемде Норбу Аракчаа болгаш өске-даа черлерде чолаачылар хамааржыр.

Бистиң эргелелдиң удуртулгазы РСФСР-ниң министрлер чөвүлелиниң 1963 чылдың июль 31-де чолаачыларның озал-ондак чокка ажылдаарының дугайында үндүрген доктаалын ажылга удуртулга болдуруп турар. Доктаалды амыдыралга хажык чокка боттандырып келгенинин түңнелинде 70 ажыг чолаачыдан элээн хөй кижи «Озал-ондак чок ажылдааны дээш» деп хөрек демдектери-биле болгаш өртектиг белектер-биле чоокта чаа шаңнаткан. Хөй чылдарда машиназын камналгалыг-биле башкарып келгеннерден Туранда Владимир Харитоновту, Кызылда Иван Ефрановту, Сарыг-Септе Анатолий Черниговцевти маңаа онзалап демдеглээри чугула. Олар шупту бирги класстың бедик мергежилдиг чолаачылары. Бистиңде машина башкарган чолаачы бүрүзү ленинчи юбилейге төлептиг ужуражыр сорулга салып, бедиткен социалистиг хүлээлгелерни алгаш ажылдап турар.

А. ЛЕБЕДЕВА,
ыяш ажыл-агый эргелелиниң кадрлар талазы-биле инспектору.

МОСКВА. Хөл шыдыраа талазы-биле делегейге херээженнер ортузунга бирги чер дээш Н. Гаприндашвили биле А. Кушнирниң аразында маргылдааның ийиги кезээ чоокта чаа Совет Армияның М. В. Фрунзе аттыг Төп бажыңында эгелээн. Баштайгы сес салыг Тбилисиге болган.

ЧУРУКТА: А. Кушнирниң көш кылып олурары.

В. Шандрининиң фотозу. (СЭТА-ның фотохрониказы).

Хоочун чурукчунуң делгелгези ажыттынган

Георгий Сергеевич Суздальцев Тываның уран чурулгазының хоочун кижилериниң бирээзи. Дүүн, май 15-те Кызылдың «Найырал» кинотеатрынга хоочун чурукчунуң чуруктарының делгелгези байырлаалдыг байдал-биле ажыттынган. Делгелгениң ажыттынганы Георгий Сергеевичиниң 50 харлааны-биле капсырлажып, юбилейлиг делгелге болуп турар. Ол бежен чыл бурунгаар, майның 15-те, Бии-Хемниң Өөкке төрүттүнген.

Кызылдың № 1 школазынга өөренип турган чылдарында-ла ооң уран чурулгага сонуургалы улгаткан, баштайгы чуруктарын чуруп эгелээн. 1939 чылда Суздальцев «Аныяк чурукчу» деп журналдың редакциязының шаңналы дээш чарлаттынган бүгү-эвилел делгелгезинге киришкен. Чурулганың тускай өөредилге черинге кирер дээн күзелин дайын үзе кирип каан. Ол Ада-чурттуң Улуг дайынынга киржип, инженер-сапёр бригадазын командылап турган. Дайын соолуунде бодунуң өөренип турганы школазынга чурулга башкылай берген. 18 чыл иштинде чурулга башкылап келгеш, «Улус өөредилгезиниң тергиини» деп хөрек демдээ-биле база шаңнаткан. Свердловскиниң чурулга училищезин доозуп алганы ооң чурукчу билиин, мергежилин бедидеринге улуг идигни берген.

«Хову турлаанда» деп чуруу баштайгы улуг үнелелди алган. Тывага баштайгы тургустунган колхозтуң араттары аныяк агитаторну долгаңып алган, ооң номчаан солунун сонуургап дыңнап турарын уран тывыңгыр чураан. Тываның бойдус чурумалын, күш-ажылчы араттарны чураан чуруктарда ёзулуг-ла тыва национал хевир, аажы-чаң көргүстүнген.

Совет эрге-чагырганың 50 чыл оюн таварлаштыр ажыттынган зона аайы-биле делгелгеге «Мөңгүн-Тайга», «Кызыгаарда» деп чуруктары чурукчунуң уран мергежилиниң аажок өскенин тодаргай херечилээн.

Бо ажыттынган юбилейлиг делгелгезинде чурукчунуң 50 ажыг чуруктары делгеттинген. Оларның темазы, жанры, хевир байдалдары-даа аңгы-аңгы.

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл оюнга холбаштыр Красноярскиге ажыттынар делгелгеге Г. И. Суздальцев киржир дээш чогаадыкчы кужениишкинин үндүрүп ажылдап турар.

Т. САЯН-ООЛ.

Чаа рекорд

ДОНДА-РОСТОВ хоорайда эгелээн аар атлетикага 1969 чылда чурттуң чемпионадының эң чиик деңзизинге маргылдаага киржип турар, Львов хоорайдан келген чээрби ийи харлыг армейжи Владислав Бкрищицин ол хевирге эрткен чылгы рекордундан 0,5 кг ажырып, 111 кг шойну көдүргеш, ССРЭ-ниң чаа рекордун тургускан.

Ларсен мурнавышаан

БЮЗУМДА (Герман Федеративтиг республика) болуп турар шыдыраага делегей маргылдаазында дат гроссмейстер Ларсен мурнавышаан. Он ийи салыгның соонда ол 9 санныг. Зайцев (ССРЭ) биле Герусел (ГФР) олар 8-8 санныг. Өске совет гроссмейстер, чурттуң чемпиону Полугаевский амдызында дөрткү черни ээлеп, 7,5 санныг болуп турар.

Сөөлгү ийи хүнде эң-не сонуурганчыг салыг Ларсен биле Полугаевскийниң аразынга болган. Аңаа 4 шак 47 минута үргүлчүлээн чидиг демиселдиң түңнелинде, дат гроссмейстер уткан. Он ийиги салыгда ол, венгр гроссмейстер Билекти, а Полугаевский Кестрлерни (ГФР) уткан. Зайцев Хебнер-биле (ГФР) соңгаарлаткан салыында удуп алган, гроссмейстер Бобонов-биле хайым болган, бир хүн бүдүн чартык санны ойнап алган.

(СЭТА).

Оолдар, кыстар, институт силерни чалап тур

БИОЛОГ, ХИМИК БОЛУР ДИЗЕ...

БИОЛОГИЯ-химия факультеди Кызылдың башкы институдунда эң аныяк факультет. Республиканың школаларынга дээди эртемниг биолог, химик башкыларны ында белеткеп турар. Беш чыл дургузунда ниитилел болгаш ниити педагогика эртемнери-биле кады тускай мергежилиниң эртемнерин, оларның методиказын өөренмишаан, ханы белеткелди эртер. Бүгү-ле эртемнерниң башкылаашкынын доцентилер, эртем кандидаттары, бедик мергежилдиг башкылар чорудуп турар. Ук факультеттиң бойдус болгаш химия кафедраларын дуржулгалыг башкылар, эртем кандидаттары удурткан.

Бистиң факультетке өөренип киргеннер кайы-бир даштыкы дылды база өөренир. Спорттуң янзы-бүрү хевирлеринге киржип, разряд чедип ап турар оолдар, кыстар хөй. Келир үениң башкыларының чарылбас өңнүктери ыры, танцы, музыка болуру чугаажок. Институттуң бот-тывынгыр уран чүүл бөлгүмнеринге киржип тургаш, уруглар-биле ажылдаарда кончуг чугула билиглерни, чаңчылдарны өөренип билип ап болур.

Өөредилгениң бирги курузундан эгелээш, сөөлгү курстарга чедир биологияга база химияга хову практиказын, өөредилге-бүдүрүлге практиказын студентилер эрттирип турарлар. Оон аңгыда өөредилге-кижизидилгелиг ажыл талазы-биле практика бисте бар. Келир үениң башкылары бойдус хайгааралын чорударынга сонуургалдыг.

Дээди эртемниг биологтар, химиктер бистиң республиканың школаларынга хөйү-биле негеттинип турарын барымдаалааш, колдуунда республика иштинге ажылдаар кадрларны белеткээринге улуг сонуургалдыг бис. Институтту доозуп алгаш, төрээн чериниң ол-бо булуңнарынга барып ажылдаар тыва оолдар, кыстарны бис манап турар бис.

Дээди эртемни чедип алгаш, аныяк өскенни өөредири дег чаагай иш кайдал. Ынчалза-даа институтка өөренирин аңаа-ла белен чүве кылдыр көрүп болбас. Салган сорулгазын чедип алырынга бүзүрелдиг, тура-соруктуг кижилер аңаа өөренип шыдаар. Ортумак школаның программазынга дүүштүр билиглер ханы болуру кончуг чугула. Ылаңгыя шилип алган мергежилиңер аайы-биле быжыг билиглиг болуруңче сагып салыңар. Бистиң факультетче киреерде дараазында конкурс экзаменнерни дужаар апаар: биологияга болгаш химияга (аас-биле), орус дылга (чогаадыг), физикага (аас-биле). Башкы болур деп шиитпирлеп алган болзуңарза, келир үедеги мергежилиңерге хандыкшыңар, уруглар-биле ажылдап өөрениңер. Башкыларыңарның арга-сүмезин дыңнап, бодуңарны катап-катап шенеп көрүңер.

Ортумак школаны доозуп турар оолдар, кыстар дээди болгаш ортумак тускай өөредилге черинге өөренип кирер аргалыг. Бо өөредилге чылында ортумак школа доозарлар кажа өөренирин азы ажылдаарын шилип ап турары чугаажок. Башкының амыр эвес мергежилин сеткилиңерге таарышыр, аңаа ынак болзуңарза, бистиң институтка кээп, биология-химия факультединге өөрениңер. Силерни чалап тур бис, эргим доозукчулар.

Орус дылды өөрениңер

БАШКЫ институдунуң орус дыл кафедразын тургусканындан бээр 16 чыл болган. Баштай аңаа чүгле ийи кижи ажылдап турганывысты бодаарга, ам кафедрада чеди башкы, оларның аразында эртем кандидаттары Р. Р. Беган, С. А. Овчарук, Е. И. Коптева, Ф. М. Бартан база ажылдап турар. Школаларга болгаш дээди өөредилге черлеринге үр үеде ажылдап чораан дуржулгалыг башкылар бисте хөй.

Дылга хамаарышкан янзы-бүрү адырлар аайы-биле лекцияларны студентилерге номчуп турар бис. Ниити дыл эртеми, дыл эртемиинге кирилде курстарынга дылдың болгаш угаарының дугайында, бижиктиң тывылганы, аңгы-аңгы эпохаларда дылдың хөгжүлдези дээш өске-даа адырларны студентилерге өөредир.

Сөстерниң төөгүзү, оларның тывылганы, орус дылдың сөс курлавыры база дылдың үн болгаш грамматиктиг тургузуун өөренири солун. Эртеги славян дылды база төөгү грамматиказын өөренип тура, орус дылды улам хандыр билип ап, орус дылдың хөгжүлдээшкин төөгүлүг оруун билип алыр силер. Ол дээрге орус дылдың болуушкуннарын болгаш фактыларын тайылбырлап билир кылдыр өөренип алыры болур. Орус дылдың янзы-бүрү чугаа алиннарын база өөредип турар бис.

Амгы орус дыл курузу дыл дугайында эртемге үндезилээн билиглерни, амгы литературлуг дыл талазы-биле тодаргай билиглерни болгаш чаңчылдарны студентилерге бээр. Келир үениң орус дыл башкыларынга ол кончуг чугула. Эртемнерни башкылаарының методиказын студентилерге өөредип турар.

Бистиң башкыларывыс эртем шинчилел ажылын калбаа-биле чорудуп турар. Кафедраның башкыларының хөй кезии тус чериниң темазынга хамаарышкан диссертацияларны бижээш камгалааннар. Р. Р. Беган «Тыва школага ат орнун өөредириниң методиказы» деп темага диссертацияны, а «Тыва өөреникчилерни орус дылга шын адалып өөредириниң аргазы» деп темага диссертацияны Ф. М. Бартан эрткен чылын чаа камгалаан.

Кафедраның башкылары тыва школаларга орус дыл программазын тургузаар ажылды шагдан бээр чорудуп келген. Ол ышкаш тыва школаларның орус дыл башкыларынга методиктиг пособиелерни белеткеп турар бис.

Бистиң факультетке өөренир күзелдиг доозукчуларны институт манап тур.

Е. КОПТЕВА,
доцент, орус дыл кафедразының эргелекчизи.

Номчукчуларның чагаалары

☆ 1967 ЧЫЛДА «Мөген-Бүрен» колхозка бир угда он кижи кирер дөрт өрээл чунар-бажыңны ажыглалга киирген. Колхозчулар неделя санында чунуп, тудугжуларга өөрүп четтиргенин илередип турган. Эрткен чылын печказы багайдаа бол борастаның чунуп ап турган бис, а ам чунар-бажынывыс шуут ажылдавастаан.

Колхозка почта айда 3—4 келир. Чамдыкта почтаны чорумал машиналар-биле чорудуптар чүүлдер бар. Ынчангаш чоп чагыдылгазын четче, чогуур үезинде албас, мөөңү-биле келген солуннарны номчууру-даа берге апаар. Колхоз баштаар чери бо чунар-бажың болгаш почта чедирилгезиниң дугайында чүү деп бодап турар ирги?

В. ШАГАР-ООЛ.
Мөңгүн-Тайга район.

* * *

☆ ХАЙЫРАКАН суурда чегенчиг чунар-бажың бар, аңаа чунары дыка берге. Ооң ажылдаар хүннеринде ээлчег манаан кижи хөй, чунар өрээлдиң дээвиринден хирлиг суг дамдылаар, бус өрээли таарымча чок, хеп уштуп аазар чер чедишпес.

Суурнуң чурттакчы чону хүн бүрү өзүп, культурлуг деңнели бедип турары билдингир. Ынчангаш бо суурга делгем, таарымчалыг чунар-бажың тударының аргазы чок бе дээрзин СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң дирекциязындан чурттакчы чон айтырып турар.

Ш. ДҮВЕНДЕЙ.
Чөөн-Хемчик район.

* * *

☆ «ТООРА-ХЕМ» совхозтуң Ий салбырында чунар-бажыңның суг изиндер доскаары үрелген, февраль айдан эгелеп ол ажылдавастаап, а март-апрель айларда сайгылгаан база кыппастаан, безин чадаарда керосин садар магазин база ажылдавас. Сөөлгү каш чыл дургузунда чунар-бажың үргүлчү ажылдап, чырык-даа өшпейн турган. Ам оон-даа экижиир ужурлуг турбуже чүге дорайтай бергени ол.

Д. АЙР-САНАА.
Тожу район.

ЧУРУКТА: «Тыва» совхозтуң чунар-бажыңы-дыр. Даштыкы хевири чаагай, делгем-даа. Ону үш чыл бурунгаар кылып эгелээн. Эрткен чылдың декабрьда ооң туруу ара соксаан, соңгалары, хаалгазы буступ үрелген, ук тудуг ээнзирээн.

Фотозу К. ОЙДАН-ООЛДУУ.

Редактор К. Н. ДИИГА.

КИНО

МАЙ 16-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Алдырбастарның чаа ужуралдары» 9, 10.45, 12.30, 2.15, 4, 5.45, 7.30, «Космостуң маадырларынга алдар», «Совет дайынчы», «Алдырбастарның чаа ужуралдары» 9.15 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: Киночыынды 10, «Назыныың дөскел чок үези» 12, 2, 3.50, 5.40, «Шуптузун кижи сеңээ», «Хай-халап болгаш чоннуң эрес чоруу», «Назыныың дөскел чок үези» 7.30, «Назыныың дөскел чок үези» 9.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: Киночыынды 10, 3, «Ада-чурттуң оолдары» 4.50, 6.40, «Шуптузун кижи сеңээ», «Хай-халап болгаш чоннуң эрес чоруу», «Ада-чурттуң оолдары» 8. 30 шактарда.

Республиканың санитар-чырдыдыышкын бажыңы сүмелеп тур

Кижиниң кадыынга чунар-бажыңның дузазы

Чунар-бажыңга чунарга, кештиң ажылдаары экижиир, кижиниң кадыы, күжү быжыгар, меңерел системазы болгаш кештиң миниишкин органнары дадыгар.

Чүстери биле шыңганнары ревматизм хоочулуг, радикулиттиг, семис аарыг, думчуу, боостаазы катарлыг, бронхиттиг болгаш өске-даа аарыг-аржыктыг кижилер чунар-бажыңга чунарга, эки түңнелдерлиг болур. Чунар-бажыңга чунган соонда кижиниң кадыының ниити байдалы экижиир, омак-сергек апаар. Чүрек-дамыр системазының ажылдаары күштелир, удууру, чемге туралыы экижиир.

Бус-биле шаптаныр черге 10 минутада турар, 45 минутада чунар херек. 35-38 градус чылыг суг эң ажыктыг.

Чунуп эгелээр бетинде сандайыңарны болгаш тазыңарны ыяк чуп алыңар. Баштай чунган кижиниң соонда ваннаны эки чуп алган турарын уттуп болбас.

Ванна-душ кабиналарын болгаш хеп азар ниити шыгжамыр черлериниң шкафчыгаштарын чунгаш барган кижи бүгүдезиниң соонда дораан арыглаан турар ужурлуг. Өске кижиниң саваңын, дүрбүттүнер, шаптаныр эт-херекселин, аржыылын, дыргаан ажыглаваңар.

Арыг-шевер чорууруннуң чурумун сагыырга, куйгурактылыр, ириңнелир болгаш өске-даа аарыглардан кижини чайладыр.

Чунар бажыңга изиг бус-биле шаптаныырга, организмге ажындылар тывылдырар болгаш бүдүмелдер солуштурар болуушкуннар күштелир. Дер хөй үнерге, бүүректерниң ажылдаары чиигээр.

Хан иштики органнардан кеш дамырларынче дашкаарлаар, ынчангаш хоралыг турнугуушкун болуру чидер, хан эргилдези экижиир.

Изиг бус-биле ойталап чыдып алгаш шаптаныр. Мага-бодун эки шаптаныырга, нугуттунганы дег ажыктыг болур.

Температура аажок өскерлирге, организмниң чылыг таарыштырар кезии аңаа чаңчыгып, быжыгар, хан базыышкынынга болгаш кадык кижиниң чүрээниң ажылдаарынга чогумчалыг болур.

Изиг бус-биле шаптаныр бетинде бажын чугбас. Арнын, бажын соок суг-биле өттүрүп алыр ийикпе ону соок суг-биле өттүрген аржыыл-биле аржыылданып ап болур. Бус-биле шаптаныр черге кирген соонда биләэн чылыг суг-биле хөме куттунар, ооң соонда бажынче соок суг куттунгаш, мага-бодун аңаа чуп эгелээр.

Ээрик болгаш арагачы аарыг кижилер изиг бус-биле шаптанып болбас.

Чаш уругларны изиг бус-биле шаптаары хоруглуг. Уругларны изиг бус-биле шаптаарга, оларның доругуп турар уян-чаш организминге хоралыг.

Кулакче эм дамдыладыры

Кулакче эм дамдыладырының мурнунда кулак иштиниң дыңналыр өөштерин арыг хөвең-биле эки аштаары чугула.

Эм дамдыладыр тускай пипетканы кулакче эм дамдыладып ажыглаар мурнунда бор кислотазы-биле чуур (стакан изиг сугга бир бичии шай омаажының иштии бор кислотазын ээлдирип алыр) Пипетканы кулакче эм дамдыладып ажыглаан санында-ла изиг сугга чуп турар.

Кулакче дамдыладыр эмни кижиниң температуразынга чедир чылыткаш, дамдыладыры чугула. Чүге дээрге соок эм башты дескиндирер болгаш эпчоксундурар, а эмни эрттир изиг эм дамдыладыр болза, кулактың кежин оя чиптер. Эмни изиндерде шили-биле савада чылыг сугга олуртур тудар.

Эмни дамдыладырда аарыг кижини ийлендир чыттыргаш, кулак халбаңын солагай холу-биле артынче болгаш куду алзы оожум тыртар, а уругларның кулак холбаңын (кегжирин) артынче болгаш өрү угландыр тырткаш, а оң холу-биле эмни кулакче эмчиниң каш дамдыны дамдыладыр деп айытканын ёзугаар дамдыладыр. Ынчангаш ук дамдылаткан эм эки хандыр кирзин дээш, кулактың артын 2-3 катап салаа-биле оожум базар.

Эм дамдылаткан соонда аарыг кижини ийленип чыткан хевээр каш минута эрткиже чыттырар болгаш оон кулакты арыг хөвең-биле бөөшкүннеп каар.

Творог (ааржы)

Сүт садыгларынга сүт, творог (ааржы) садып алыры-биле баргаш, творогтуң бижиинде «Пастеризованный (быжыр хайындырган) сүттен кылган творог» азы «Непастеризованный (быжыр хайындырбаан) чиг сүттен кылган творог» деп кааның номчуур силер.

А оларның аразында ылгалы чүдел?

Хайындырбаан (непастеризованный) чиг сүттен кылган творог болуунуң составы, амданныы болгаш өртек-үнези быжыр хайындырган (пастеризованный) сүттен кылган творогтан улуг ылгал чок. Ынчалза-даа чиг сүттүң творогунда янзы-бүрү аарыгларның бактериялары чоруур. Ындыг творогту чигге чип болбас. Ону чүгле янзы-бүрү чем кылырда ажыглаар: ылаңгыя быштакчыгаштар, варениктер (хуужурлар) дээш өске-даа чемнер белеткээрде ажыглаар. Ол чемнерни белеткеп, быштактап турар үеле ол творогта бактериялар изиг, бедик температурага узуткаттынар.

Ол ышкаш базаарга саткан творогтарга база-ла оваарымчалыг болуру чугула. Ынчан чүгле хайындырган сүттен кылган творогту алгаш, ону кандыг-даа болбаазырадыышкын чокка ол хевээрзин ажыглап болур.

Холумактыг бензин

Бо — күштүг болгаш айыылдыг хоран-дыр. Ону машинаның кезектерин, хол чуурунга, шала аштаарынга херегләэрин шуут хоруглаар, чүге дээрге кеш, ханга баргаш хораннаашкынны болдура бээр.

Холумактыг бензинни примус болгаш от кыпсып чурттаар черлерге чырыткы кылып, база хеп аштап ажыглаары дергиин айыылдыг, чүге дээрге, ол бусталып үнгеш, тыныш органнарын дамчып, ханга барып база-ла хораннай бээр. Холумактыг бензинниң аңаа бензинден ылгалы болза, өкпе өңнүг кылдыр көстүрүнде.

ОНУ ЧҮГЛЕ МОТОРНУҢ КЫВАР ЧҮҮЛҮ КЫЛДЫР ХЕРЕГЛЭЭР

Холумактыг бензинни херегләэрде ону ажыглаарының чурумун өөрениңер. Кичээнгейниң хемчеглерин шыңгыы сагып тургаш холумактыг бензинни айыыл чокка ажыглап болур.

редакцияның адрези

Кызыл, Щетинкин—Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАР: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының болгаш пропаганда килдизиниң 35-24, харыысалгалыг секретарьның 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 23-54, культура килдизиниң 37-13, көдээ ажыл-агый килдизиниң 21-47, үлетпүр килдизиниң 22-64, чагаа база совет тургузуг килдистериниң 21-27, информация килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда алды катап үнер

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында парлалга эргелелиниң типографиязы (Кызыл, Щетинкин—Кравченко кудумчузу, 1). ТС—00614